

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Magistratura Mərkəzi

Əlyazması hüququnda

Həsənov Amin Müşviq oğlu

**“Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olma kontekstində ixracın
stimullaşdırılması problemləri”**

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060401 “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma:

“Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”

Elmi rəhbər:

i.f.d. dos. Əliyeva G.T

Kafedra müdiri:

prof.Hacıyev Ş.H.

Bakı-2017

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I MÜASİR DÜNYA İQTİSADİYYATINDA ÜTT-NİN YERİ VƏ ROLU	
1.1. Beynəlxalq ticarətin liberallaşmasında ÜTT-nin rolu və əhəmiyyəti.....	5
1.2. ÜTT-nin yaranma tarixi, funksiyaları, təşkilata daxilolma qaydaları və prosedurları.....	11
1.3. Müasir dövrdə Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti və onun əsas xüsusiyyətləri.....	16
FƏSİL II AZƏRBAYCANIN ÜTT İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİ: MÜASİR VƏZİYYƏTİ, PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR	
2.1. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətinin kompleks təhlili.....	34
2.2 ÜTT Azərbaycan Respublikasının XIS-nin mühüm prioriteti kimi.....	43
2.3 Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müasir vəziyyəti və əsas nəticələri.....	54
FƏSİL III Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması və ixracın stimullaşdırılmasına təsiri	
3.1. Azərbaycanın ÜTT-yə daxilolması istiqamətində mövcud olan problemlərin həll yolları və mümkün.....	61
3.2. İxracın stimullaşdırılması və ÜTT-yə üzvlük çərçivəsində perspektiv qiymətləndirmə.....	72
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	78
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	83
АННОТАЦИЯ.....	86
SUMMARY.....	86
ƏLAVƏLƏR.....	85
REFERAT.....	87

GİRİŞ

Qlobal maliyyə böhranının sonrakı dünya iqtisadiyyatında baş verən sistem çevrilmələrinin beynəlxalq ticarət sistemində yeni tendensiyalar müşahidə olunmaqdadır. II Dünya Müharibəsinin ardınca neoliberal iqtisadi ideologiyanın öncüllüyündə genişlənməkdə olan qlobal ticarət sisteminin müasir tənzimləmə mexanizminin həlledici həlqəsi kimi Ümumdünya Ticarət Təşkilatının fəaliyyəti və yeni iqtisadi şəraitdə Azərbaycan Respublikasının həmin təşkilata üzvlüyü perspektivlərinin qiymətləndirilməsi mühüm rol oynayır. Tədqiqat işində beynəlxalq ticarət sisteminin müasir tənzimləmə mexanizminin formalaşması retrospektiv perspektivdə təhlil edilərək, Azərbaycan Respublikasının üzvlüyü prosesi qiymətləndirilmişdir. Dissertasiyada iqtisadi şaxələndirmə islahatlarının və beynəlxalq rəqabətlik mövqeyinin gücləndirilməsi yolunda həyata keçirilən iqtisadi siyasətlərin davamlılığının təmini çərçivəsində ixracın stimullaşdırılması perspektivləri təhlil edilmişdir.

Dünya Ticarət Təşkilatı (DTT) dünyada gedən qloballaşma, beynəlmilləşmə, iqtisadiyyatların bir-birinə integrasiyası proseslərinin qarşısında duran təşkilat olaraq yarandığı vaxtdan etibarən əhatə sahəsini ticarətlə birgə iqtisadiyyatın xidmət, intellektual mülkiyyət, investisiya, mübahisələrin həlli və başqa sahələrinin hesabına genişləndirmişdir. Dünyanın məcmu ticarət dövriyyəsinin 95%-ni əhatə edən və 160 ölkənin üzv olduğu ÜTT həmin ölkələr üçün ümumi iqtisadi əməkdaşlıq prinsiplərinin yaradılması və yeni ticarət qaydalarının formalaşdırılması üçün əsas forumdur. Bu prosesdə ölkəmizi başqa post sovet ölkələrindən fərqləndirən mühüm xüsusiyyət Azərbaycanda indiyədək üzvolma kontestində aparılan işlərin yalnız daxili imkanlar, yerli mütəxəssislərin bilik və bacarıqları gücünə aparılması olmuşdur. Bunun nəticəsində artıq ölkədə ÜTT və onun hüquqi əsaslarını dərk edən milli kadrlar mövcuddur.

Magistr dissertasiyasının əsas məqsədi müasir dünya iqtisadiyyatında Dünya Ticarət Təşkilatının yeri və rolunun, Azərbaycanın Dünya Ticarət

Təşkilatı ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müasir problem və perspektivlərinin müəyyən edilməsidir və ixracın stimullaşdırılmasına təsirinin qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqatın obyektini Dünya Ticarət Təşkilatı, onun ümumi qanuna uyğunluqları təşkil edir.

Tədqiqatının formasiya bazasını yerli və xarici ölkə iqtisadçılarının əsərləri, monoqrafiyaları, məruzələri, nəşrləri, Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların, Statistika Komitəsinin hesabatları təşkil edir.

Magsitr dissertasiyasının praktiki əhəmiyyəti onun müddəaları, analitik hissəsinin Dünya İqtisadiyyatı, Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar, Beynəlxalq İqtisadiyyat fənninin tədris edilməsində istifadə ediləbilər, həmçinin Azərbaycan ÜTT əlaqələrinin tədqiq edilməsi bu təşkilata üzv olmanın müsbətvə mənfi tərəflərini daha dərinləndirərək etməyə və ardıcıl praktiki qərarlar qəbul edilməsinə yardım edər.

Magistr dissertasiyasının elmi yeniliyi Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması kontekstində yaranan problemlərin həlli üçün, ölkə qarşısına qoyulan tələblərin yumşaldılması istiqamətində mühüm təkliflərin irəli sürülməsi, bu mühüm təşkilata daxil olduqda əldə ediləcək qazanc və itkilərin proporsiyalarının ixracın stimullaşdırılmasına təsirinin və perspektivlərinin qiymətləndirilməsi və vacib tövsiyələrin verilməsidir. Magistr dissertasiyasının strukturu ____ səhifədən ibarət olub, cədvəl, sxemləri özündə əks etdirir.

I FƏSİL. MÜASİR DÜNYA İQTİSADİYYATINDA ÜTT-NİN ROLU VƏ YERİ.

1.1. Beynəlxalq ticarətin liberallaşmasında ÜTT-nin rolu və əhəmiyyəti

Təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi, qloballaşma, dünya iqtisadiyyatında dövlətlərin qarşılıqlı əlaqə və asılılığının güclənməsi, qlobal problemlərin yaranması və kəskinləşməsi dünya təsərrüfat əlaqələrinin məqsədyönlü tənzimlənməsini mühüm zərurətə çevirmişdir. Müasir dünya iqtisadiyyatı sisteminin spesifik inkişaf meylləri kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin dövlətlərarası mexanizminin formalaşması və inkişaf etməsidir. I və II Dünya Müharibələri arasındakı mərhələdə beynəlxalq ticarətdə aparılan məhdudlaşdırıcı tədbirlərdən bəzi dövlətlər, xüsusən də sənayeləşmiş dövlətlər narahatlıq keçirirdi. Ona görə ki, sənaye istehsalının sürətlə inkişaf etdiyi həmin ölkələrdə iqtisadi həyatın dinamikliyi, geniş həcmdə böyük xarici bazarın mövcudluğuna bağlı idi. Bu baxımdan xarici dövlətlər çoxfunksiyalı bir beynəlxalq ticarət sistemini yaratmaq qərarına gəldilər.

1947-48-ci illərdə Havanada beynəlxalq ticarətin sərbəstləşdirilməsi məqsədilə 50-yə yaxın ölkə təmsilçisi toplanmış və müvafiq olaraq Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının təsis edilməsi haqqında Qanun işlənib hazırlanmışdır. Müzakirələr keçirilən vaxtlar tariflərin aşağı salınması üzv ölkələrin parlamentləri tərəfindən təsdiq edilməsinə qədər olan dövr ərzində - 1947-ci ilin oktyabrında Tariflər və Ticarət üzrə Assambleya (GATT – General Agreement on Tariffs and Trade) yaradılmışdır. GATT yaradılarkən 4 təməl prinsip formalaşdırılmışdır:

- ☐ ən çox nəzarətdə edilən ölkə prinsipi (qeyri diskriminasiya)
- ☐ Beynəlxalq təsir qanunu (milli rejim)
- ☐ Gömrük vergilərinin aşağı salınaraq konsolidasiya edilməsi

□ Himayənin yalnız gömrük vergiləri vasitəsilə həyata keçirilməsi

Həmin prinsiplər, bu günkü gündə dünya ticarətini tənzimləyən global sistemin təməl daşlarını təşkil edir. GATT ikinci Dünya müharibəsindən sonra dövrün geoiqtisadi və geosiyasi gücünə uyğun beynəlxalq rəqabət mühitinin formalaşmasına nail olmaq və tərəfdaş ölkələri tarif siyasəti baxımından təşviqedici mövqedən ayırmaq və xarici ticarətdə azad ticarət rejimi qurmaq , milli iqtisadiyyatlarla beynəlxalq ticarət sahəsi ilə uyğun fəaliyyət qurulmasını və ölkələr arasında əlavə dəyərli istiqamətlənən klassik himayəçiliyi ləğv edərək , beynəlxalq ticarətdə əlverişli rəqabət məkanı təsis etmək üçün yaradılmış mexanizmdir.

ÜTT-nin yaradılmasına dair qərar uzun müddətli danışıqlardan sonra 1993-cü ilin dekabrında başa çatan GATT-ın Uruqvay raundu çərçivəsində qəbul edilmişdir. Bu səbəbdən beynəlxalq ticarətin sərbəstləşdirilməsi və eyni qayda ilə fəaliyyətini aparmaq qərarı qəbul edən Ticarət Tariflər Üzrə Baş Assambleya 1 yanvar 1995-ci ildən artıq DTT adlandırılmışdır. DTT çoxtərəfli müqavilələri əsasında ölkələrarası ticarət əlaqələrini tənzimləyir. ÜTT-nin fəaliyyətinin praktik iş prinsipləri kimi aşağıdakılar sıralana bilər:

“Ən əlverişli rejim” prinsipi

“Milli rejim” prinsipi

Ticarətin tənzimlənməsində tarif üsullarına üstünlük verilməsi

Ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin ləğv edilməsi

Ticarət siyasətinin aparılmasında dəqiqliyə, düzgünlüyə riayət edilməsi.

Sərbəst rəqabətə rəvac verilməsi

Ticarət münaqişələrinin danışıqlar yolu ilə həlli

Zəif və yoxsul dövlətlərə beynəlxalq ticarətdə güzəştlər

Hazırda DTT qloballaşma prosesinin avanqardı rolunda çıxış edir. Müasir şəraitə çox dövlətlər qoyulan tələblərə uyğunlaşa bilmirlər və bu səbəbdən

dövlət qurumlarına iradlarını bildirirlər . Yerli istehsalçılar beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasının onlar üçün ciddi maneə və təhdid olacağını hesab edirlər. Onu da demək lazımdır ki, güzəştlərdən yalnız İEOÖ-lər deyil, həm də inkişaf etmiş ölkələr də istifadə edirlər.

Xarici ticarət siyasəti bütün tarix boyu əsas iki istiqamətin – fritrederçilik (liberallaşma) və proteksionizmin mübarizəsi nəticəsində yaranmışdır.

Müharibədən sonrakı illərdə dağılan iqtisadiyyatın bərpa edilməsi prosesi gedərkən, xarici ticarət siyasətində əsas istiqamət proteksionizm (himayədarlıq) olmuşdur. Bu isə dünya təsərrüfatında həmin dövrün iqtisadi inkişaf tələblərinə tamamilə cavab verirdi. Proteksionizm nəzəriyyəsi həmin vaxtda hakim olan Keyns nəzəriyyəsinə əsaslanırdı. Dünya təsərrüfatının artımı və möhkəmlənməsi nəticəsində geniş, qlobal xarakter alan xarici iqtisadi əlaqələrə tələb atardı. Bu səbəbdəndə, proteksionizm tədricən liberallaşma ilə əvəzləndi.

Müharibədən sonar iqtisadi dirçəliş eyni zamanda beynəlxalq ticarətə də şamil edildi. Onun mühüm əlaməti yüksək təşkilati struktura malik dünya ticarəti formalaşdırmaq və tədricən liberalizm prinsiplərinə keçməkdir. 80-90-cı illərdə beynəlxalq ticarətin təşkilində üzə çıxan məsələləri xarakterizə edərkən fransız tədqiqatçısı M.Pebroyazırdı: «Sadələvh sərbəst ticarətdə zərif proteksionizmarasında bərabərlik tapmaq olmurdu. Bu eynilik həmçinin dünya iqtisadiyyatının qlobal tərəqqisi üçün çox əlverişlidir, eyni zamanda bir daha sərbəst ticarətə imkan yaratmışdır».

Bu əlamətlərin reallaşmasını 1947-ci ildə ABŞ-ın razılığı ilə yaradılmış QATT (Ticarət və Tariflər üzrə Baş Saziş) öz üzərinə götürmüşdür. Həmin vaxtlar bu müqaviləyə 23 dövlət imza atmışdırlarsa, indi dünyanın 160 dövləti onun üzvüdür.

QATT-ın fəaliyyəti beynəlxalq ticarətin liberallaşmasına, gömrük və digər məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir. QATT çərçivəsində aparılan danışıqlar tədricən idxal tariflərinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

Beləki, danışıqlar nəticəsində 50-ci illərin sonunda razılığa əsasən tariflər 25-30% aşağı salınmışdır. Danışıqların sonrakı mərhələlərində (1967-1972) tariflər 36% azaldıldı. Uruqvay raundu (1985-1988) prinsipial əhəmiyyətə malikdir. Həmin raundda 107 dövlətiştirakədirdi. Bu danışıqlarda daha geniş və maneəsiz xarici ticarətə şərait yaradan xarici ticarətin liberallaşdırma prinsipləri qəbul edildi. O prinsiplərə aiddir: haqsız rəqabətlə mübarizə; dempinqlə mübarizə; diskriminasiya meyllərinin qadağan edilməsi; kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması; inkişaf etməkdə olan ölkələrdən sənaye məhsullarının xüsusi ixrac rejiminin formalaşmasını göstərmək olar.

Uruqvay danışıqları Vyana Konvensiyası tərəfindən müəyyən edilmiş şərt və standartları təsdiq etdi. Xarici ticarət əməliyyatlarında idxal vergilərini 5-8%-əqədər azaldanlara ticarətdə daha əlverişli rejim imkanı vermək şərti işlənib hazırlanmışdı. Digər tərəfdən, intellektual mülkiyyət hüquqlarını qoruyan qaydalara dair razılıq əldə edildi. Uruqvay sammitində ABŞ, Qərbi Avropa və Cənub-Şərqi Asiya dövlətləri arasında kənd təsərrüfatı məhsullarının ticarətşərtlərinə dair kəskin ziddiyyətlərə əsasən həll edildi. Ticarət və Tariflər haqqında Baş Şura (QATT)bütün iştirakçı dövlətlərin hər birinə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracını birbaşa subsidiyalaşdırmaqdan imtina etməyi tövsiyə etdi.

SSRI QATT-ın işində iştirak etmirdi, ancaq 80-ci illərin axırında onlara yaxınlaşmaq haqqında addımlar atıldı və 1990-cı ildə SSRI QATT-da müşahidəçi status aldı. Hal-hazırda Azərbaycan Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının üzvlüyünə daxil olmağa hazırlaşır. Bu təşkilata daxilolma – dünya təsərrüfatına integrasiyanın mühüm şərtidir. ÜTT-yə daxilolmanın əsas şərti gömrük tarifləri dərəcələrinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması və xarici ticarət subsidiyalarının ləğv edilməsidir. ÜTT üzvlüyünün bir çox üstünlükləri vardır. Ümumiyyətlə, QATT çərçivəsində 1947-1944-cü illərdə məqsədləri beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması və ticarət maneələrinin aradan qaldırılması olan 8 ticarət danışıqları raundu keçirilmişdir (Cədvəl 1.1.).

Bu raundlardan sonuncusu olan Uruqvay raundunun ən mühüm nəticəsi

1994-cü ilin aprelində Mərakeşdə imzalanmış saziş nəticəsində QATT-in ÜTT-yə çevrilməsi oldu. QATT-ın ÜTT ilə əvəz edilməsini bir sıra amillər şərtləndirirdi.

Beləki, QATT özlüyündə bir qaydalar toplusu idi və çox da böyük olmayan katibliyi vardı. Lakin beynəlxalq ticarətin inkişafı elə bir səviyyəyə gəlib çatmışdıki, daim fəaliyyət göstərən bir təşkilata ehtiyac duyulurdu.

Bundan başqa QATT qaydaları ancaq əmtəələrə aid edilirdi. Lakin son onilliklərdə dünya xidmət bazarının və intellektual mülkiyyətlərlə ticarətin həcmnin artırılması bu sahələrində tənzimlənməsinə kəskin ehtiyac yaradırdı.

Cədvəl1.1. QATTçərçivəsində keçirilən ticarət danışıqları raundları

	Raundun adı	Keçirildiyi il və ya illər	Nəticələri
	2	3	4
	Cenevrə	1947	Gömrük rüsumlarının dərəcələri aşağı salındı, qeyri-tarifticarət maneələri ixtisar edildi və qeyri-tarif vasitələrinin tənzimlənməsi haqqında tədbirlərin aparılmasına başlanıldı
	Annesi	1949	
	Torki	1951	
	Cenevrə	1956	
	Dillon-raund	1960-1961	
	Kennedi-raund	1964-1967	Gömrük rüsum dərəcələrinin 5 il müddətində 34-35 faiz azaldılması və antidempinq tədbirlərinin həyata keçirilməsi qərara alındı
	Tokio-raund	1973-1979	Gömrük rüsumları dərəcələrinin 1980-ci ildən etibarən tranşlarla enditilməsi , qeyri-tarif maneələrinin yumşaldılması və çərçivə

			müqavilələrinin imzalanmasına dair razılıq əldə edildi.
	Uruqvay raundu	1986-1994	Tariflər, qeyri-tarifüsulları, xidmətlərlə ticarət, mübahisələrin tənzimlənməsi, intellektual mülkiyyət, ticarətvəətraf mühit məsələlərinə dair çox ciddi, praktiki əhəmiyyətli qərarlar qəbul edildi və ÜTTnin yaradılması qərara alındı

QATT çərçivəsində ticarət mübahisələrinin tənzimlənməsi çox mürəkkəb və səmərəsiz idi ki, bu da qərar qəbul edilən zaman ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən süni maneələrin yaranmasına imkan verirdi. Ticarət mübahisələrinin effektiv tənzimlənməsi qaydalarının yaradılması da günün tələbi idi.

1.2. ÜTT-nin yaranma tarixi, funksiyaları, təşkilata daxilolma qaydaları və proseduraları

İkinci Dünya müharibəsindən sonra dünyanın siyasi və iqtisadi arenasında əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Nəticədə dünya dövlətləri dürüst bir idarəetmə strategiyasının hazırlanmasının zəruriliyini başa düşdülər və bu amacla bir sıra dünyəvi əhəmiyyətli təşkilatların yaranmasının əsasında dayandılar. Həmin təşkilatların çoxunun fəaliyyət sahəsi birbaşa iqtisadiyyatla əlaqədardır. Belə ki, ikincidünya müharibəsindən sonra bir çox mühüm beynəlxalq təşkilatların yaranması dünya iqtisadiyyatının daha çevik və ciddi tənzimlənməsinə şərait yaratdı. Həmin təşkilatlardan xüsusilə fərqlənənlər əsası 1944-cü ildən qoyulan və 1946-cı ildən fəaliyyətə başlayan Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya bankı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bir sıra ixtisaslaşdırılmış idarələri (Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, FAO və b.) və Dünya Ticarətinin tənzimlənməsində mühüm rolu olan Ümumdünya Ticarət Təşkilatıdır. Qeyd etdiyimiz kimi ÜTT millətlər arasında mövcud olan global ticarət qanunları ilə işləyən yeganə avtonom beynəlxalq iqtisadi təşkilatdır. ÜTT-nin yaranma tarixini qısaca olaraq aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar.

Beynəlxalq Ticarətin tənzimlənməsinə ehtiyac keçən əsrin 30-cu illərindən duyulmaga başladı. Belə ki, 1929-33-cü illərdə ABŞ-da baş verən iqtisadi böhranı makroiqtisadi siyasət məsələlərinin koordinasiya zəruriliyini üzə çıxartdı. Bu dövrə kimi ticarət və valyuta maliyyə sahələrini tənzimləyən beynəlxalq təşkilatların olmaması bir çox dövlətləri birtərəfli proteksionist tədbirlərini həyata keçirməyə məcbur edirdi ki, nəticədə 1929-32-ci illərdə dünya ticarətinin həcmi 60%-ə qədər azalmışdı. Həmin illərdə beynəlxalq ticarət ikitərəfli ticarət müqavilələri əsasında inkişaf edirdi ki, bununda bir sıra nöqsanları mövcud idi. Belə ki, əmtəələri əhatə etməklə bağlanmış ikitərəfli ticarət müqavilələri bəzən gözlənilməz nəticələr verirdi. Həmin problemlərlə əlaqədar beynəlxalq ticarət təcrübəsində bir çox proseslər baş verirdi. Heç kəsə üstünlük

qazandırmayan üçüncü tərəfin iştirakçıları bu müqavilədən qazanc əldə edirdilər. Artıq qeyd olunduğu kimi 1944-cü ildə Bretton-Vuds (ABŞ) konfransında beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərini çoxtərəfli istiqamətdə tənzimləyən və nəzarət fəaliyyətini aparan Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı təsis edildi. Yaradılan sistemin üçüncü gücü Dünya Ticarət Təşkilatı olmalı idi. BTT-nin nizamnaməsini hazırlayan 23 ölkə ilkin olaraq 1947-ci ildə Tarif və Ticarət üzrə Baş sazişi qəbul etdilər və bu sənəd 1948-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə mindi. QATT beynəlxalq ticarət təşkilatı nizamnaməsinin ratifikasiyası prosesi bitənə kimi işləməyi nəzərdə tutulmuşdu. . Ancaq həmin dövrün iqtisadi və siyasi mühiti bu prosesin yaranmasına imkan vermədi. Xüsusilə bir neçə ölkənin, əsasən də ABŞ parlamenti tərəfindən nizamnaməni ratifikasiya etməməsi nəticəsində dünya ticarətini tənzimləyən təşkilatın yaranması 47 il gecikdi. ABŞ parlamentinin nizamnaməni ratifikasiya etməməsinin səbəbi kimisəslərin sayının bölüşdürülməsi prinsipindəki çatışmamazlıqlar qeyd edilə bilər. Qeyd etməliyik ki, ABŞ fikirləşirdi ki, hər bir ölkə dünya ticarətində nə qədər xüsusi çəkiyə malikdirsə o qədər də səsi olmalıdır. Lakin bu təklifə qarşı alternativ bir təklif də verildi ki, bu da Avropa ölkələrinin müdafiə etdikləri bir ölkə bir səs prinsipi əsasıdır. Hansıki, prinsip sonradan Ümumdünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində reallaşdırıldı. Bütün bu illər ərzində isə dünya ticarəti QATT çərçivəsində tənzimlənirdi ki, buzamanda keçirilən ticarət danışıqları sammitləri mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Məhz QATT çərçivəsində aparılan və axırncı olan Uruqvay raundu nəticəsində 1994-cü ilin aprelində imzalanmış sazişə uyğun olaraq (BTT) beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi öhdəliyi QATT-un daha onradan sələfi kimi çıxış edən ÜTT-ə tapşırıldı. Dünya Ticarət Təşkilatı rəsmi olaraq 1995-ci il yanvarın 1-dən fəaliyyətə başlamışdı. Baş Qərargahı İsveçrənin Cenevrə şəhərində yerləşir. Artıq yuxarıda göstəriləndi ki, təşkilatın əsas məqsədi və prinsipləri ölkələr üçün beynəlxalq ticarətdə qarşılıqlı əlverişli şərait yaradan, eyni zamanda ümumilikdə dünya ticarətinin inkişafını stimullaşdıran unifikasiya edilmiş

qaydalar sistemini işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. ÜTT-nin mühüm vəzifəsi isə idxal rüsumlarının səviyyəsinin davamlı olaraq aşağı salınması ilə dünya ticarətinin daha geniş şəkildə sərbəstləşdirilməsindən ibarətdir. Qeyd olunanlarla yanaşı ÜTT-nun bir sıra əsas funksiyaları da vardı.

- Bu təşkilatın hüquqi əsasları olan çox tərəfli ticarət sazişlər üzərində nəzarət; ticarət üzrə çoxtərəfli danışıqlar aparılmasında forum rolunu yerinə yetirmək; üzv ölkələr arasındakı hər bir ticarət münaqişələrini tənzimləmək; üzv olan ölkələrin ticarət siyasətinə nəzarət etmək; beynəlxalq ticarət mexanizm və ticarət siyasətinin inkişaf edilməsi üzrə informasiya toplamaq, təhlil etmək və öyrənmək texniki köməklik göstərilməsi, işçilərin öyrədilməsi; ticarət siyasəti problemləri üzrə digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq.

DTT demək olar ki, beynəlxalq ticarət siyasətinin geniş sahələrini və eləcə də beynəlxalq kommersiya təcrübəsinin əsas hissəsini əhatə edir, daha doğrusu: gömrük rüsumlarının tənzimlənməsini; dempinq əleyhinə tənzimləmə; subsidiya və qarşılıqlı ödəmələrdən düzgün istifadə edilməsi; qeyri-tarif məhdudiyyəti; idxal və ixracın miqdarının tənzimlənməsi, idxal və ixracınq adağan edilməsi; dövlət ticarət müəssisələrinin fəaliyyəti; gömrük ittifaqları və azad ticarət zonaları; daxili vergilərin yığılması qaydası; ticarətdə qoruma tədbirləri; ticarətdə texniki standartlar; sanitariyatədbirləri; əmtəələrin mənşə ölkəsinin düzgünlüyü; xidmətlərin ticarəti; intellektual mülkiyyət hüquqlarının ticarəti aydaları, saxta əmtəələrin xidmətlərin ticarəti; intellektual mülkiyyətin ticarəti qaydası, saxta əmtəələrin xidmətlərin ticarəti; parça və paltar, kənd təsərrüfatı mallarının satışı; dövlət satınalması həyata keçirilməsi; mülkü aviatexnika satışı; satış baxımından investisiya tədbirləri; beynəlxalq ticarət və əlverişli mühit.

Bu funksiyaların yerinə yetirilməsi bir sıra prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplərdən aşağıdakıları göstərmək olar.

1. Üzv ölkələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi (qeyri diskriminasiya prinsipi)

2. Millirecim prinsipi. Bu prinsipə görə xaricdən idxal olunan mallaravə milli məhsullara eyni vergilər, norma, qaydalar tətbiq edilməlidir.

3. Milli sənayenin müdafiə edilməsi prinsipi. Həmin prinsipə görə milli sənayenin müdafiəsi məqsədilə yalnız idxala olan gömrük dərəcələrini tətbiq etmək olar. Başqa ticarət-siyasi tədbirlər, qadağalar, kəmiyyət məhdudiyyətlərinə icazə verilmir.

4. Ticarətin sabit əsaslarının yaradılması. Bu prinsipə görə tarif dərəcələri endirildikdən sonra yenidən yüksəldilə bilməz.

5. Haqsız rəqabətin aradan qaldırılması prinsipi. Cox zaman ixracyönumlü istehsala və ixracata subsidiya verilməsi ilə onlar dünya bazarında müəyyən üstünlük qazanır, ixrac qiymətlərini aşağı salırlar. Odur ki, ÜTT belə himayədarlıq məqsədi daşıyan tədbirləri yolverilməz hesab edir.

6. İdxalda miqdar məhdudiyyətlərinin tətbiqinin qadağan edilməsi. Bu kimi məhdudiyyətlər indiyə qədər ərzaq məhsullarının, parça, poladvədigər məhsulların satışına çox təsir etmişdir. Lakin tədiyyə balansını tənzimləmək üçün, ölkədən xarici valyuta axınının qarşısını almaq məqsədi ilə bu cür tədbirlər həyata keçirilə bilər.

Regional ticarət müqavilələri prinsipi. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmasından asılı olmayaraq müxtəlif qrup dövlətlər öz aralarında regional inteqrasiya çərçivəsində gömrük ittifaqı, azad iqtisadi zona və s. yarada bilərlər.

7. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün preferensiya sisteminin tətbiqi prinsipi. Bu prinsipə görə həmin ölkələrinə məhsullarının dünyabazarına çıxması üçün daha əlverişli şərtlər tətbiq edilir.

8. Bir sıra məhsullara müəyyən istisnalar, şərtlər qoyulması. Parça, geyim əşyaları, bir çox lif növləri üzrə (rəqabət qabiliyyətli inkişaf etməkdə olan ölkələrdən) idxala kvotalar tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

ÜTT-in büdcəsi üzv ölkələrin üzvlük haqları hesabına formalaşır.

Hal-hazırda ÜTT-na 160 ölkə üzvdür və 30-dan artıq ölkə bu təşkilatda

müşahidəçi statusuna malikdir. Təşkilatın idarə strukturunda mühüm əhəmiyyət kəsbetdiyi üçün və görülməli işlərin əsasının məhz həmin idarəetmə sistemindən asılı olduğu üçün bu məsələyə də diqqət yetirməyimiz vacibdir. Belə ki, ÜTT-nin ali orqanı Nazirlər Konfransıdır ki, bu da 2 ildə bir dəfə aparılır. Aparılan konfransların obyektini çoxtərəfli ticarət müqavilələrinin yerinəyeterilməsi məsələsi təşkil edir və konfrans həmin sazişlərlə bağlı qərarların qəbul olunması ilə nəticələnir. ÜTT-in təsis edildiyi vaxtdan bu günə qədər 3 bu cür konfrans keçirilib. Xronoloji olaraq konfranslar 1996-cı ilin dekabrında Sinqapurda, 1998-ci ilin mayında Cenevrədə və axıncısı 1999-cu ilin dekabrında Sietldə keçirilmişdir. Həmin konfranslarda təşkilata daxilolma məsələləri, beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması və ümumilikdə təşkilata, onun üzvü və müşahidəsi statusuna malik olan ölkələrlə əlaqədar məsələlərin həllinə çalışılmışdı. Bu orqandan aşağı qurum Baş Şuradır. Adətən ölkələr burada Cenevrədəki səfirlər səviyyəsində təmsil olunur və ildə bir neçə dəfə yığıncaq aparır. Baş Şuranın əsas funksiyası ticarət mübahisələri ilə bağlı qərarların qəbul edilməsindən ibarətdir. Daha aşağı səviyyədə isə Baş Şuraya aid olan ixtisaslaşdırılmış qurumlar durur: Əmtəələrlə ticarət üzrə komitələr, Xidmətlərlə ticarət üzrə komitə, İntelektual mülkiyyətin ticarət aspektlərinə dair şura

Qeyd etdiyimiz komitələr uyğun sahələrdə çox tərəfli ticarət sazişlərinin yerinə yetirilməsi nəzarət edirlər. Nəhayət idarəetmə sisteminin son səviyyəsi təşkilatın gündəlik işləri ilə məşğul olan katiblikdən ibarətdir. Katibliyə baş direktor tərəfindən nəzarət həyata keçirilir və təxminən 500-ə yaxın əməkdaş çalışır. Katibliyin əsas vəzifəsi üzv ölkələrə çoxtərəfli ticarət danışıqlarının təşkil edilməsində köməklik göstərmək, üzv ölkələrin ticarət siyasətini öyrənmək və ticarət mübahisələrinin həllində hüquqi məsləhətlər verməkdən ibarətdir. ÜTT-i özündə məhsullarla ticarət üzrə çoxtərəfli razılaşmalar (QATT 94, k/tüzrə, toxuculuq məhsulları və geyimüzrə, antidempinq proseduralı üzrə, supsidiyalar və kompensasiya tədbirləri, ticarətdə texniki standartlar üzrə və s.), xidmətlərlə ticarətə dair sazişi (QATS), intellektual mülkiyyət hüquqlarının ticarət

aspektlərinə aidsaziş (TRIPS) Ticarət mübahisələrini tənzimləyən qaydalar və mərhələlər üzrə müqaviləni özündə birləşdirir.

ÜTT-yə üzv olma prosesi xeyli çətindir. Bu prosedura bir neçə mərhələni birləşdirir. Birinci mərhələdə xüsusi işçi qrupu namizəd ölkənin qanunvericilik bazasını, iqtisadi göstəricilərini təhlil edir. Sonra namizəd ölkənin üzvlük şərtlərinə dair məsləhətləşmələr və danışıqlar başlayır. Bu danışıqlar adətən bütün maraqlı tərəflərlə ikitərəfli əsasda aparılır. Danışıqların müzakirə obyektini namizəd ölkənin edə biləcəyi güzəştlər və yerinə yetirə biləcəyi öhdəliklər təşkil edir. Bunun əvəzində isə namizəd ölkə ÜTT-nin üzv ölkələrinin malik olduğu hüquqlardan istifadə etmək imkanı qazanır ki, bu da ona xarici bazarda ayrı seçkiliyə yol verilməməsi deməkdir. Təşkilatda ikitərəfli danışıqlar aşağıdakı kimi rəsmiləşdirilir. Danışıqlar nəticəsində üzv olacaq ölkənin öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin göstərildiyi işçi qrupunun məlumatı, əldə olunan sövdələşmənin hüquqi cəhətdən təsdiq edən üzv olmasına dair protokol, tariff güzəştlərinə dair üzrə öhdəliklər siyahısı, xidmət bazarı üzrə xüsusi öhdəliklər siyahısı.

1.3. Müasir dövrdə Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti və onun əsas xüsusiyyətləri.

Ümumiyyətlə xarici ticarət dünya iqtisadiyyatının ənənəvi sahəsidir. Beynəlxalq ekspertlərin hesablamalarına əsasən beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin 80%-i xarici ticarətin payına düşür. Beynəlxalq ticarət beynəlxalq əməkdaşlığın əsas formalarını əlaqələndirir. Məhz bu tərəfdən məsələyə yanaşdıqda hər bir ölkə üçün xarici ticarətin nə dərəcədə mühüm olduğunu görə bilərik. C. Saksın fikrincə “Dünyanın istənilən ölkəsinin iqtisadi nailiyyəti xarici ticarətdən asılıdır. Heç bir ölkə dünya iqtisadi sistemindən təcrid olunmuş vəziyyətdə iqtisadiyyat yarada bilməz.” Bu gün beynəlxalq

ticarətdə mövcud olan qloballaşma bəzən iqtisadi sferadan siyasi sferayada keçir. Beynəlxalq ticarətin dünya iqtisadiyyatından əqədər mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini aşağıdakı məlumata tlardan da aydın olur. Beləki, hər il dünyada istehsal edilən malların 25%-i beynəlxalq ticarət sisteminə daxil olur. Beynəlxalq ticarət istehsala nisbətən sürətlə genişlənir. Ümum dünya ticarət təşkilatının araşdırmalarına əsasən, dünyada hər il istehsalın 10% artımına qarşı dünya ticarəti 16% artır. Belə bir şəraitdə XX əsrin II yarısından başlayaraq dünyada ticarət olduqca qeyri-bərabər inkişaf etməyə başlamışdı. Bu da öz dünya bazarında qüvvələr nisbətinə əsaslı təsir göstərmişdir. Müxtəlif ölkələrin həlledici mövqeyi artım və azalma tendensiyalarına imkan yaratmışdır. Deyə bilərik ki, əgər 1953-cü ildə dünya ixracının 20%-i ABŞ-ın payına düşürdüsə, 1990-cı ildə isə onun payına cəmi 18%-i düşmüşdür. Eyni zamanda Almaniyanın ixracı ABŞ-a yaxınlaşmışdı, bəzi illərdə hətta ondan irəliyə keçmişdi. Dünya ticarətində mövcud olan bu kimi proseslər şübhəsizki, Azərbaycan Respublikasına təsir göstərməyə bilməzdi..Ancaq qeyd etməliyikki, Azərbaycan Respublikası qeyd olunan proseslərə tam potensialı ilə daxil ola bilməmişdir. Bunu həm Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdiyi vaxtdan erməni təcavüzkarlarının hücumlarına məruz qalmaları və iqtisadiyyata küllü miqdarda ziyan vurması ilə, həm də müstəqilliyin ilk dövrlərində ölkədə baş verən siyasi böhranlar ilə əlaqələndirə bilərik.

1991-ci ildə Respublikamız dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra iqtisadiyyatın bütün sahələrində sərbəst, azad siyasətin yeridilməsi obyektiv zərurətə çevrilmiş həmçinin əlverişli şəraitdə yaranmışdır. Lakin keçmiş sovet respublikaları ilə iqtisadi əlaqələrin birdən-birə kəsilməsi başlandı başlandı nəticəsində ölkədə istehsalın həcmnin ildən-ilə azalması, işsizlik probleminin kəskinləşməsi, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin pisləşməsi və s. kimi problemlər yaranmışdır. Bu problemlər Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinə də öz mənfi təsirini göstərmişdir. Bu da 1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycanın xarici ticarət saldosunun mənfi olması ilə müşahidə

olunurdu. Qeyd edək ki, xarici ticarətin bu cür vəziyyəti 2000-ci ilədək davam etmişdir.

Respublikamızdakı neft və neft məhsulları ixracı üzrə əsas aparıcı sahəsinə çevrilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan neft və qazdan başqa 28 adda digər mineral xammal ehtiyatlarına malikdir. Buraya qara, əlvan və nadir metal filizləri, qeyri filiz xammalı və tikinti materialları yeraltı şirin mineral və sənaye əhəmiyyətli yodlu bromlu su ehtiyatları və s. daxildir. Azərbaycanda həm istehsalı, həm də reallaşması nisbətən asan olan mineral su mənbələri yodlu-bromlu su yataqları, həmçinin pambıq, tütün, çəraz, yun, və s. kimi resurslardan birinci mərhələdə istifadə etmək olar. Azərbaycanın ixracında mühüm rol oynaya biləcək yeyinti sənayesi də geniş imkanlara malikdir. Bu xüsusilə də meyvə-tərəvəz konservləri şərabçılıq məhsulları istehsalında özünü biruzə verir. Yeyinti sənayesi məhsulları kütləvi istehlak malları olduğundan bu sahənin məhsullarının ixracı yönümlüyü ilə həvəsləndirilməlidir. Lakin məqsədyönlü şəkildə aparılan strategiyaya uyğun olaraq neft sənayesi sahəsində aparılan işlərin nəticəsi kimi ÜDM-da və həmçinin ixrac əməliyyatlarında neftin xüsusi çəkisi genişlənməyə başlamışdır. İlk hesablamalara görə 2002-ci ildə neft və neft məhsullarının ixracının artması hesabına 502,1 mln. ABŞ dolları həcmində müsbət xarici ticarət saldosu yaranmışdır. Bu göstərici müvafiq olaraq 2000-ci ildə 573,1mln. ABŞ dolları, 2001-ci ildə isə 883,4mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Belə vəziyyət özlüyündə milli gəlirin formalaşmasında, əhalinin işlə təmin olunmasında müsbət hal kimi dəyərləndirilə bilər. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri ildən ilə genişlənir və sürətlənir. 2002-ci ildə isə 1900,9mln. Dollar dəyərində neft və neft məhsulları ixrac olunmuşdur. Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, 1995-ci ildə neft və neft məhsullarının ixracının ümumi ixracda payı 45,8% 2001-ci ildə deyilən göstərici 91,1%, 2002-ci ildə isə 87,7%-ə enmişdir. (Bax əlavə 1)

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin coğrafiyası genişlənməmişdir.

Azərbaycan Respublikasının əsas ticarət tərəfdaşları Türkiyə, Rusiya,

Federasiyası, Ukrayna, Gürcüstan və İrandır. Həmçinin təhlil göstərir ki, xarici ticarətin coğrafi strukturunda ciddi dəyişikliklər baş verir, bu dəyişikliklərin bazasında Azərbaycan Respublikasının strateji faktorları durur.

MDB ölkələri ilə əməkdaşlığın əsas motivlərini aşağıdakılar təşkil edir.

1) Həmin ölkələrlə ənənəvi ticarət partnyorluğunu davam etdirmək. Xüsusilə qeyd etməliyik ki, bu əlaqələrin axır illərdə zəifləməsinə baxmayaraq Azərbaycan ticarət dövriyyəsində bu ölkələrin xüsusi çəkisi böyükdür. Perspektiv məsələlərə baxdıqda isə MDB-nin gələcəkdə daha geniş iqtisadi əməkdaşlıq birliyinə çevrilməsində Azərbaycan iqtisadiyyatının rolu böyükdür və hökumət bu istiqamətdə geniş işlər aparır.

2) MDB üzrə mənfi saldonun yaranmasına səbəb 2001-ci illə müqayisədə ixrac olunan bütün məhsullarının, 32,0%-xamneftin, 66,2%,dizel yanacağının 34,2% azalması olmuşdur. İdxal olunan buğda 6,4%, bitki yağları 2,2 dəfə, şəkər və şəkərtəzisi 5,7dəfə sement 20,7%, təbii qaz 15,9%, mineral gübrələr 23,6%, rezin şinlər 2,1dəfə, meşə materialları 11,2%, polad prokatı 12,2%, məişət soyuducuları 1,4dəfə, minik avtomobilləri 1,3dəfə, yük avtomobilləri isə 13,7% artmışdır.

Respublikamızın xarici ticarət fəaliyyətində mövcud olan problemləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

1. İstehsalın real səviyyəsi aşağı enmişdir, hansıki, bu da birbaşa olaraq xarici ticarət dövriyyəsinin pisləşməsinə gətirib çıxaran amildir.

2. Respublikamızda istehsal olunan malların mühüm satış bazarı post sovet bazarı idi. Hal-hazırda isə Azərbaycanın MDB ölkələri ilə əlaqələri qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Həmin ölkələrdən daha çox məhsul idxal edirik ki, bu da son nəticədə xarici ticarət saldosunun mənfi olmasına gətirib çıxarır.

3. Məhsulların çeşidi və keyfiyyəti dünya standartlarına uyğun deyil. Məhz bu problemlə bağlı olaraq milli məhsullarımızın xarici bazarlarda rəqəbətliliyi qənaətbəxş deyildir. 2000-ci ildən başlayaraq, respublikamızda

xarici ticarət saldosu müsbətdir. Ticarət balansında müsbət ticarət saldosunun yüksəldilməsi ölkədə aparılan iqtisadi siyasət və islahatlarla sıx əlaqədardır.

Bunun üçün fikirimizcə aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək vacibdir.

1. İxrac potensialının genişləndirilməsi və yenidən yaradılması. Aparılmış hesablamalara görə, 2014-ci ildə ümumi ixracın 91,1%-ni; 2015-ci ildə isə 87,7%-ni neft və neft məhsulları təşkil etmişdir. Ancaq başqa sahələrin, xüsusən də kimya məhsulları, pambıq, tütün, alkoqollu və alkoqolsuz içkilər, meyvə-tərəvəz konservləri ehtiyatlarının həcmi artırmaq olar.

2. İdxalı əvəz edən məhsulların istehsalı, bu siyasət ilk növbədə ərzaq məhsullarının istehsal sahəsinə tətbiq edilmişdir. Qeyd etdiyimiz bu tədbirləri həyata keçirmək üçün dövlət tərəfindən qanun və fərmanlar qəbul olunub. «(Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi», «Aqrar islahatların əsasları haqqında» və nəhayət, kənd təsərrüfatı sahəsində əsas qanun hesab edilən «Torpaq islahatları haqqında») qanun qəbul edilmişdir. Yeyinti sənayesi məhsulları kütləvi istehlak malları kimi geniş tələbə malik olduğundan bu sahənin məhsullarının ixrac yönümlülüüyü ilə birgə ölkənin daxil ibazarına genişşəkildə istiqamətlənməsi həvəsləndirilməli, başqa sözlə desək bu məhsullar üzrə idxalı əvəzetmə siyasəti aparılmalıdır. Bu məqsədlə gömrük idxalı rüsumlarında da müəyyən dəyişikliklər edilməsi məqsədə uyğundur. Həmin siyasət aşağıdakı məqsədlərə xidmət etməlidir:

- Siyasət sənayeləşmənin sürətləndirilməsinə imkan verəcək. Nəticədə iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli üçün şərait yaranacaqdır.

- Bu siyasət ölkənin ticarət şərtlərini milli maraqlara uyğun dəyişdirməyə kömək edəcəkdir.

Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti elə aparılmalıdır ki, bu siyasət öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən qorunmasına, iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasına və milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaradılmasına xidmət etsin.

İdxal-ixrac əməliyyatlarının araşdırılması göstərir ki, çox hallarda respublikamızda xammal ixrac, hazır məhsullar isə idxal olunur. Azərbaycanın daxili ehtiyatlarından düzgün istifadə olunsa buna ehtiyac qalmaz. Müsbət xarici ticarət saldosuna nail olmaqla respublikamızın valyutasının möhkəmlənməsi hesabına dövlət büdcəsinin kəsiri minimuma düşəcək və ölkənin xarici borcları ödəmək qabiliyyəti artacaqdır.

Azərbaycanda xarici ticarətin tənzimlənməsinin hüquqi bazası da formalaşmaqdadır və islahatlar paketi mövcuddur. Bu sahədə bir çox qanunlar qəbul edilib. Bu qanunlara əsasən ixrac əməliyyatlarının lisenziyalandırılması və kvotalandırılması ləğv olunub. Həmçinin dünya bazarına reallaşdırılması nəzərdə tutulan məhsulların rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün əsas yaradılıb. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının yürütdüyü xarici ticarət siyasəti bizə deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikası yaxın vaxtlarda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən birinə çevriləcəkdir.

Dünya ölkələrində, həmçinin Azərbaycanda bazarın sosial-iqtisadi mahiyyətində yeni keyfiyyətdə yşıklıqları, qlobal qarşılıqlı asılılıqların güclənməsi tendensiyası müşahidə olunur. Müasir şəraitdə dövlətlərin iqtisadi inkişafının təcrid olunmuş halda aparılmasının qeyri-mümkünlüyü istər-istərməz xarici amillərin ciddiliklə nəzərə alınmasını, bəzən onların mühüm olduğunun qəbul edilməsini zəruri edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və milli xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, ayrılıqda hər bir ölkə özünün milli təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında, geoiqtisadi inkişaf strategiyası və taktikasının müəyyən edilməsində daxili və xarici amillər kompleksinin dialektik vəhdətinə əsaslanmalıdır.

Qeyd edək ki, respublikamız müstəqillik əldə etdiyi vaxtdan bu günə qədər xarici ticarətin liberallaşdırılmasına üstünlük verilməyə başlanmışdır. İnzibati amirlik iqtisadiyyatı şəraitində, xarici iqtisadi əlaqələrin Mərkəzi Hökumətin inhisarında olduğu illərdə, iqtisadiyyatın xarici və daxili sahələri arasındakı qarşılıqlı əlaqə demək olar ki, yox idi. Bu isə resursların qeyri-

səmərəli bölgüsünə gətirib çıxardır, rəqabətqabiliyyəti olmayan istehsal sahələrinin yaşaması üçün münbit şərait yaradırdı. Nəticədə bu da iqtisadi artımı zəiflədirdi. Buna görə də, xarici ticarətin dövlət inhisarından imtina edilməsi və onun liberallaşdırılması təbii olaraq ilkin qərarlardan biri oldu. Xarici iqtisadi əlaqələrin sərbəstləşdirilməsi zamanı aşağıdakı əsas məqsədlər güdüldü:

- dövlətin iqtisadiyyata qarışmasının minimumlaşdırılması və bütüniqtisadi subyektlərin xarici ticarət məaliyyətlərini aparmaq səlahiyyətinin verilməsi və müəssisələrin iqtisadi müstəqilliyinin reallaşdırılması və özəl sektorun yaradılması;
- daxili və dünya qiymətləri arasında əlaqə yaradılması ilə yerli istehsalçıların resursların səmərəli bölgüsü və ölkənin müqayisəli üstünlüklərinin aşkar edilməsi üçün lazımi siqnalların alınmasına nail olmaq;
- yerli istehsalçıların xarici bazarlarda rəqabət mübarizəsinə qoşulması və milli istehsalçıların rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi və s.

Lakin, xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılmasının birtərəfli qaydada aparılması və çox vaxt iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış olmaması yuxarıda sadalanan məqsədlərə tam nail olunmasına imkan verməyib ki, bu da cəmiyyətdə liberallaşdırmanın alternativə iolan proteksionizm siyasətinin tərəfdarlarının mövqelərinin güclənməsinə gətirib çıxarıb. Məsələn, sistemli şəkildə yanaşılmaması, kompleks təhlilin və elmi əsaslandırılmış konsepsiyanın olmaması üzündən uzun illər xarici iqtisadi siyasət qeyri-ardıcıl, bəzən də ziddiyyətli olmuşdur. Fikrimizcə, bu aşağıdakı obyektiv və subyektiv amillərin təsiri nəticəsində baş vermişdir:

1. Obyektiv amillər aşağıdakılardır:

- milli iqtisadiyyat uzun illər dünya təsərrüfat sistemindən qapalı olduğu üçün ölkə xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində təcrübəyə və kifayət qədər ixtisaslı kadrlara malik olmamışdır;

- müstəqillik əldə edildikdən sonar belə xarici ticarət əlaqələrinin inzibati-amirlik sisteminin prinsiplərinə uyğun tənzimlənməsi, maliyyə-maddi resurslarını mərkəzləşdirilmiş surətdə bölüşdürülməsi və ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündəki əlverişsiz mövqeyi xarici iqtisadi siyasətin real və qeyri-real məzmunları arasında kəskin disproporsiyaya gətirib çıxarmışdır;

- Yeni iqtisadi münasibətlərə keçidsiyasi müstəqilliklə eyni vaxta düşdüyündən xarici iqtisadi əlaqələri tam şəkildə tənzimləmək və idxal-ixrac əməliyyatlarının dəqiq uçotunu aparmaq mümkün olmamışdır ki, bu da xarici ticarətin inkişaf tendensiyalarını aşkaraçıxarmağa, sistemli və müqayisəli təhlillər aparmağa mane olmuşdur;

- Uzun müddət SSRİ iqtisadiyyatında yanacaq-enerji xammalı rolunu oynayan Azərbaycan iqtisadiyyatı xammal yönümlü sahə strukturuna malik olduğu üçün xarici ticarət və investisiya siyasəti əsasən neft amili üzərində qurulmuşdur və s.

2. Subyektiv amillər bunlardır:

- Daxili siyasi vəziyyət, hakimiyyətin tez-tez dəyişilməsi iqtisadi proseslərin siyasiləşməsinə səbəb olmuşdur ki, bunun da nəticəsində görülən tədbirlər daha çox şəxsi mənafeyə istiqamətlənmişdir. İnzibati amirlik strukturları xarici iqtisadi əlaqələr sferasında zəruri islahatların həyata keçirilməsini ləngitmiş, ölkənin dünya təsərrüfatı sisteminə qoşulmasına maneçilik törətmişdir ;

- Xarici iqtisadi siyasət kursunda regional üstünlüklərin tez-tez dəyişilməsi, müxtəlif yönümlü xarici strategiyanın seçilməsi ticarətin inkişaf etdirilməsi üzrə vahid konsepsiyanın işlənib hazırlanmasına imkan yaratmamışdır;

- Xarici ticarətdən ölkənin daxili istehlakının ödənilməsi üçün idxalın artırılması hesabına istifadə edilməsi, liberallaşmanın idxalın yolunda maneələrin aradan qaldırılması kimidərk edilməsi nəticəsində ixrac

yönümlü istehsal arzu olunmayan vəziyyətə düşmüş və qeyri-mükəmməl ixrac və idxal siyasəti formalaşmışdır və s.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, bazar şəraitində bazar modelinə üstünlük verilməsi və xarici ticarət rejiminin maksimum liberallaşdırılması iqtisadi inkişafın əsası hesab olunsaydı, «liberallaşma» anlayışlarının mahiyyətinin dərk olunması ölkənin suverenliyi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Axırncı illərin iqtisadi durumu bir daha sübut edir ki, ölkənin iqtisadi siyasəti sistemli və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu səbəbdən ölkə hökuməti tərəfindən problemə sistemli yanaşmağa ilk cəhd «1999-2002-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında ticarətin inkişafı üzrə dövlət proqramı»nın qəbulu ilə edilmişdir. Prezidentin sərəncamı əsasında təsdiq edilən proqramın məqsədi ticarətin maksimum liberallaşdırılması, iqtisadi inkişafın tələblərinə müvafiq olaraq ticarətin tənzimlənməsi mexanizminin müəyyən edilməsi və ticarət siyasətini aparan dövlət qurumlarının fəaliyyətlərinin ticarət sahəsindəki problemlərin həllinə düzənlənməsi göstərilmişdir. Proqrama görə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan 25 mühüm tədbir və bu tədbirlərə cavabdeh olan dövlət orqanları müəyyən edilmişlər. Lakin, adı çəkilən proqramda məsələnin bu cür qoyuluşu sübut edir ki, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü müasir dövrdə ölkə hökuməti tərəfindən xarici ticarət siyasətinin strateji istiqaməti kimi qəbul edilir.

Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı ilk növbədə ölkələr arasında sıx əlaqələrin mövcudluğunu tələb edir. Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf strategiyasında dünya təsərrüfatı sisteminə, o cümlədən beynəlxalq ticarət sisteminə inteqrasiya xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən Azərbaycanın DTT-yə üzvlüyü dünya ticarət sisteminə inteqrasiya prosesinin ilkin mərhələsi və mühüm şərti olmalıdır.

Beynəlxalq ticarət sisteminə inteqrasiya ölkələrə inkişaf strategiyalarını daha səmərəli şəkildə yaratmağa və mövcud imkanlardan daha səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Bu baxımdan ÜTT-yə qoşulmaq bu istiqamətdə atılmış mühüm addım sayılabilir.

ÜTT-yə üzv olmaq onun sələfi hesab edilən QATT-a üzv olmaqdan daha çətin və kompleks xarakter kəsb edən prosesdir. DTT-yə üzv olmaq prosesini tənzimləyən əsas qaydalar ÜTT-nin təsis edilməsinə dair sazişin XII maddəsində göstərilmişdir. Sazişdə göstərilir ki, istənilən dövlət və ya ayrıca olaraq gömrük ərazisi ÜTT-nin üzv-ölkələri ilə razılaşdırılmış şərtlər əsasında bu təşkilata daxil ola bilərlər.

ÜTT-yə üzvlük qarşılıqlı əlaqədə olan 3 mərhələdən ibarətdir:

1. İlkin mərhələdə namizəd ölkə üzrə yaradılmış xüsusi işçi qrupu ölkənin qanunvericilik bazasını və iqtisadi vəziyyətini dərinlən təhlil edir. Bunun üçün namizəd-ölkə işçi qrupuna ölkənin xarici ticarət rejimi haqqında memorandum təqdim etməlidir. Bundan sonar işçi qrupun üzvləri memorandumda əks olunan xarici ticarətin tənzimlənməsi metodlarının ÜTT-nin tələblərinə nə dərəcədə cavab verib-vermədiyini araşdırır və onları maraqlandıran gömrük rüsumları ilə bağlı suallarla namizəd-ölkənin hökumətinə müraciət edirlər. Suallarcavablandırıldıqdan sonra üzvlük prosedurasının birinci mərhələsi başa çatır.

2. İkinci mərhələdə namizəd ölkənin üzvlük şərtləri haqqında məsləhətləşmələr və birbaşa danışıqlar başlayır. Bu danışıqlar adətən bütün maraqlı tərəflərlə ikitərəfli əsasda aparılır. Danışıqlarda namizəd ölkənin idxalda verə biləcəyi güzəştlər və üzərinə götürəcəyi öhdəliklər müzakirə olunur. Bunun əvəzində isə namizəd ölkə ÜTT-nin üzv ölkələrinin malik olduğu hüquqlardan istifadə etmək hüququ qazanır. Birbaşa danışıqlar aşağıdakı şəkildə rəsmiləşdirilməlidir: danışıqlar nəticəsində üzv olacaq ölkənin öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin əks olunduğu işçi qrupunun məlumatı; əldə olunmuş razılaşmanı hüquqi cəhətdən təsdiq edən üzvlük protokolu; əmtəələrlə ticarət və kənd təsərrüfatı sahəsində tariff güzəştləri üzrə öhdəliklər siyahısı; xidmətlərlə ticarət üzrə xüsusi öhdəliklər siyahısı. Üçüncü mərhələdə rəsmiləşdirilmiş sənədlər ÜTT-nin növbəti Nazirlər Konfransına çıxarılır və

namizəd-ölkə üzrə səsvermə aparılır. ÜTT-nin üzv-ölkələrinin səslərinin 2/3-ni alan namizəd-ölkə ÜTT-nin üzvü olur.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olma prosesi 1997-ci ilin iyununda başlayıb. Azərbaycan 1997-ci ilin iyununda ÜTT-yə üzv olma üçün müraciət etmiş və müşahidəçi statusunda bu təşkilata qəbul olunmuşdur. Üzvolma prosesinin başlanması haqqında qərarı əsasən iki amilə ərtləndirirdi. *Birincisi*, ÜTT-yə ölkənin iqtisadi və hüquqi sistemlərinin təkmilləşdirən mühüm katalizator kimi baxılırdı. *İkincisi*, DTT keçmiş SSRI-dən qalan «tarixi miras»dan qurtulmaq üçün bünövrə mexanizmi hesab edilə bilər .

1997-ci ilin iyulunda ÜTT tərəfindən Azərbaycan üzrə işçi qrup yaradılmışdır. Qrupun tərkibinə ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələrini təmsil edən Almaniya, Yaponiya, Kanada, Türkiyə, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Indoneziya və Tailand daxildir. Qrupun sədri Almaniyanın ÜTT-də yanında olan daimi nümayəndəsidir.

ÜTT-yə üzvolma prosedurasına uyğun olaraq Azərbaycan xarici ticarət-iqtisadi fəaliyyətin bütün aspektlərini əhatə edən «Xarici ticarət rejimi haqqında» memorandumu 1999-cu il martın 22-də işçi qrupa və ümumilikdə ÜTT-yə təqdim edib. Xarici ticarət rejimi haqqında memorandum təqdim edildikdən sonar maraqlı ölkələr tərəfindən Azərbaycan hökumətinə ünvanlanmış suallar daxilolmağa başladı. Ümumilikdə isə memorandumla əlaqədar 4-dən çox ölkədən 200-ə yaxın sual gəlmişdir. Suallar əsasən aşağıdakılara aid olub, ümumi iqtisadi siyasət; neft strategiyası; qiymətmələ gəlməsində tənzimlənmə norma və təcrübəsi; vergiqoyma sistemi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, xüsusilə kənd təsərrüfatında subsidiyalar; xarici investisiyalar rejimi; antiinhisar siyasəti; tədiyyə balansı; tariff güzəştləri, gömrük yığımları, qeyri-tarif qoyuluşları sahəsindəki istisnalar və s. də aid olmaqla idxal gömrük tarifi məsələləri; milli istehsalçıları müdafiə etmək üçün aparılan tədbirlər (antidempinq və kompensasiya tədbirləri); idxal lisenziyalasdırması; ixracın tənzimlənməsi; dövlətticarət müəssisələri; idxal

məhsullarının standartlaşdırılması və sertifikatlaşdırılma sistemi, sanitar və fitosanitar tədbirlər; valyuta mübadiləsi ilə bağlı əməliyyatlar; xarici ticarətə aid statistika; xidmət sahəsinin ticarət aspektləri; intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunma sistemi və s.

Azərbaycan dövləti artıq verilmiş sualların cavablarını hazırlayaraq işçi qrupuna göndərmiş və bununla da birinci mərhələ başa çatmışdır. Hazırda Azərbaycan DTT-yə üzvlülük prosedurasının sonuncu mərhələsindədir və Azərbaycanla ÜTT arasında birbaşa danışıqların ilk raundu 2002-ci ilin 3-7 iyununda təşkilatın Cenevrədə yerləşən mənzil-qərargahında keçirilmişdir.

ÜTT-yə üzvolma şübhəsiz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına, xarici iqtisadi əlaqələrin idarəedilməsi üsul və dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələrin xarakterinə mühüm təsir edəcək. Bu da məlumdur ki, təsir bir mənalı olmayacaq. Azərbaycanın DTT-yə üzvlülüynün mənfəətli olacağı tezisini konkretləşdirərkən aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır.

Birincisi, ÜTT-yə üzv olmaqla Azərbaycan bazar iqtisadiyyatlı ölkə kimi tanınacaq və bu beynəlxalq aləmdə ölkənin nüfuzunu genişləndirməklə yanaşı, bir çox ölkələrin ona qarşı olan münasibətlərinin əsaslı dərəcədə dəyişməsinə səbəb olacaq.

İkincisi, Azərbaycan belə nüfuzlu beynəlxalq iqtisadi təşkilatların üzvü olmaqla nəinki dünya ticarətində daha geniş şəkildə iştirak etmək imkanı olacaq, həmçinin milli maraqlar nəzərə alınmaqla onun inkişafında birbaşa iştirak edəcək. Azərbaycan DTT çərçivəsində istənilən sazişlərin hazırlanması prosesinə qoşula biləcək.

Üçüncüsü, Azərbaycana daha əlverişli rejimi tətbiq ediləcək. Bu rejimə görə, Azərbaycanla ticarət əlaqələri olan ÜTT-nin üzv-ölkələri Azərbaycandan idxal olunan əmtəələrə münasibətdə gömrük rüsumlarını üçüncü ölkəyə münasibətdə tətbiq elədiyi gömrük rüsumlarından yuxarı səviyyədə tətbiq edilə bilməz.

Buticarət əlaqələrimizin inkişafında yenibirmərhələnin başlanması deməkdir.

Dördüncüsü, ixracatçı və idxalatçılar müxtəlif sazişlərə əsaslanan (QATT, QATS, TRIPS və s.) vahid hüquqi məkandan istifadə edəcəklər, həmçinin digər ölkələrlə ticarətdə hüquqi müdafiə ilə təmin olunacaqlar. Daha konkretləşdirsək, Azərbaycan aşağıdakı üstünlükləri əldə edəcəkdir: xarici dövlətlər tərəfindən ayrı-seçkili xarakterli daxili vergilərin, aksizlərin və gömrük rüsumlarının tətbiqi; Azərbaycan əmtəələrinin nəqlinə qoyulan məhdudiyyətlər; Azərbaycanlı ixracatçılara münasibətdə ticarətdə texniki maneələrin (texniki və digər norma və standartlar, sertifikatlaşdırma qaydaları və s.) diskriminasiya xarakterli istifadəsi;

Xarici iqtisadi fəaliyyətin partn yorları olan ölkə şirkətlərinin ixrac və idxal əməliyyatlarına münasibətdə digər ticari-siyasi tədbirlərin ayrı-seçkili əsasda istifadəsi.

Beşincisi, ölkəmizin beynəlxalq istehsal kooperasiyasına və beynəlxalq əmək bölgüsünün digər formalarına integrasiyası üçün əlverişli zəmin yaranacaq. Burada, müştərək müəssisələrin təsis edilməsi, birgə tədqiqatların aparılması üçün sazişlər bağlanması, intellektual mülkiyyətin ötürülməsi də daxil olmaqla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq üçün geniş imkanlar var. Azərbaycan üçün xüsusi tədqiqat təşkilatlarının və sənaye müəssisələrinin yaradılması çox cəlbedicidir. Ölkə ərazisində yerləşəcək həmin müəssisələr yeni iş yerləri üçün şərait yaratmaqla birgə, iqtisadiyyatın sonrakı inkişafına zəmin yaradacaqlar. Kooperasiya əlaqələri dünya təkrar istehsal prosesinə qoşulmaq və bu əsasda milli istehsalın xarici iqtisadi fəaliyyətə yönəlmiş perspektivli sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün daha etibarlı sayılır.

Müasir istehsal və idarəmə texnologiyalarının idxalı imkanları daha da artacaq, ölkəmizə birbaşa investisiya, investisiya layihələrinin fərdi əsasda kreditləşdirilməsi, millisənaye müəssisələrinin səhmlərinin əldə edilməsi şəklində xarici kapital axını genişlənəcək, investisiya mühiti yaxşılaşacaq.

Digər tərəfdən, xarici ticarət sahəsində mövcud ola biləcək mübahisə və ziddiyyətlərin real hüquqi əsasda həllinə şərait yaxşılaşacaqdır. Xarici ticarətdə

münaqişələrin həlli mexanizmi uzun illər boyu işlənib hazırlanmışdır və Uruqvay raundunun razılaşmalar paketində öz əksini tapmışdır. Mübahisələrin obyektiv tənzimlənməsi sistemindən istifadə mümkünlüyü və bu zaman qəbul edilən qərarların yerinə yetirilməsinin məcburiliyi beynəlxalq ticarətdə iştirak edən bütün inkişafda olan ölkələr üçün mühüm üstünlük hesab edilir. DTT çərçivəsində mübahisələrin tənzimlənməsi mexanizmi fəaliyyətdə olduğu qısa dövr ərzində sübut etmişdir ki, o, böyük və ya kiçik ölkə olmasından asılı olmayaraq, istənilən üzv-ölkə üçün ədalətlidir. ÜTT-yəüzvlülük Azərbaycanəqeyd edilən mexanizmdən istifadə etməyə imkan yaradacaq və bu mexanizm respublikanın gələcək ticarət münasibətlərində, xüsusilə iri ticarət partnyorları ilə münasibətlərində çox faydalı ola bilər.

Səkkizincisi, milli istehsalçıların sağlam beynəlxalq rəqabətə çəlb olunması stimullaşdırıcı rol oynayacaqdır.

Doqquzuncusu, istehsal prosesində idxal olunan xammaldan, yarımfabrikatlardan, vəistehsal-texniki, investisiya təyinatlı hazır məhsullardan istifadəedən milli istehsalçıların istehsal xərcləri aşağı düşəcək və istehsalın gəlirinin artması büdcəyə daxil olan vergilərin artması ilə müşahidə olunacaq. Həmçinin bununla əlaqədar qeyd edilən istehsal sahələrinin investisiya-maliyyə potensialı və imkanları genişlənəcək.

Onuncusu, istehlak bazarında idxal olunan məhsulların ucuzlaşması nəticəsində son tələb və daxili bazarın həcmi genişlənəcək. Eyni zamanda, idxalın «fiziki» artması büdcə gəlirlərinin artımı ilə müşayiət ediləcək.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan DTT-yə daxil olarkən nəyəsə nail olduğu kimi, nədənsə də imtina etməlidir. O, təşkilata daxil olmaqla, bir çox problemlərlə qarşılaşacaq .

Birincisi, DTT-yəüzv olmaqla Azərbaycan xarici ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif üsullarından imtina etməli olacaqdır (ÜTT standartlarının icazə verdiyi sahələr istisna olunmaqla) ki, bu da daxili bazarın qorunması imkanını azaldır.

İkincisi, xarici ticarətdə qeyri-tarif üsullarından imtina etməklə yanaşı, Azərbaycan idxal tariflərinin səviyyəsini də aşağı salmağa məcbur olacaqdır. Bu xüsusilə rəqabət qabiliyyətli olmayan iqtisadiyyat sahələri üçün çətin bir prosesdir. Nəzərə alsaq ki, milli istehsalın çox sahələrinin rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsi aşağıdır, onda daxili bazarın sürətlə açılması təkcə xarici əmtəə istehsalçılarının ixracının kəskin güclənməsinə deyil, həm də milli istehsalın bir çox sahələrinin (xüsusilə böhranda olan) məhvini gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda, tələbin xaricdən gələn məhsullara istiqamətlənməsi və yerli məhsullara tələbi nəşəyi düşəcək.

Üçüncüsü, bu zaman, həmçinin büdcə problemi də üzə çıxar bilər. Beləki, idxal rüsumlarından əldə edilən vəsait dövlət büdcəsi gəlirlərinin çox hissəsini təşkil edir. Gömrük yığımlarının dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsində xüsusi çəkisi 21% həddində tərəddüd edir. Bu səbəbdən vergi yığımları ilə vəziyyətin lazımi səviyyədə olmaması şəraitində gömrük ödənişlərinin aşağı enməsinə kompensasiya etmək xeyli çəti olacaqdır.

Dördüncüsü, başqa problem isə yerli istehsalçıların dövlət tərəfindən stimullaşdırılması ilə bağlıdır. ÜTT bu məsələdə kənd təsərrüfatına subsidiyalarla bağlı müəyyən qədər mülayimlik göstərsə də, ümumilikdə ayrı-ayrı sahələrin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin bu və ya digər formada həyata keçirilməsi ÜTT-yə görə digər üzv-ölkələrə qarşı ayrı-seçkilikdir ki, bu da onun prinsiplərinə birbaşa ziddir.

Beşincisi, qarşıya çıxar bilər digər bir problem isə milli qanunvericiliyin ÜTT-nin norma və standartlarına uyğunlaşdırılmasıdır. Bu xarici iqtisadi fəaliyyət, vergi, büdcə və s. ilə bağlı qanunvericilik aktlarına toxunacaqdır və onlarda əsaslı dəyişikliklərin edilməsini tələb edəcəkdir.

Yarana bilər problemlərdən biri də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi ilə əlaqədardır. Qeyd etdiyimiz iki məsələ arasında olan əlaqə nisbi olsada, ÜTT-yə daxil olmaqla biz kənd təsərrüfatının maraqlarına toxunacağıq. Ona görə ki, kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ticarətin tənzimlənməsinin hüquqi bazasının

formalaşdırılması işləri hələ də davam edir və bu sahədə ziddiyyətlər hətta inkişaf etmiş ölkələr arasında da mövcuddur. O cümlədən kənd təsərrüfatının himayəsi tədbirlərinin DTT-nin standart, norma və tələblərinə uyğun olaraq sanitar və fitosanitar qaydalarına uyğunlaşdırılmaq lazımdır .

DTT-yə üzv olmaqla biz xidmət bazarını da maraqlarına toxunacağıq. Bu, xüsusilə bank işi və sığorta biznesi sahəsində özünü daha kəskin şəkildə göstərə bilər. Ən əsası isə bu sahəyə rəqabət qabiliyyətli deyil.

Daxili bazarda rəqabətin möhkəmlənməsi investisiya və social xərcləri artırır. Nəticədə ölkənin sərmayə imkanları azalacaq və məşğulluq problemi kəskinləşəcək.

Dediklərimizlə birgə hazırda Azərbaycanın DTT-yə daxil olmasının ölkəmiz üçün səmərəsiz olmasına dair ictimaiyyətdə bir çox yanlış təsəvvürlərdə formalaşmış ki, bu da əsasən DTT-nin ticarət sisteminin hansı qanunvericilik bazasında işlədiyini bilməməklə əlaqədardır. Bu tezislərdən bəzilərini araşdıraraq.

İlkin məlumat ondan ibarətdir ki, DTT qeyri-demokratik qurumdur və bu təşkilata üzv olmaqla Azərbaycan qanunlar qəbul etmək və müstəqil iqtisadi siyasət aparmaq imkanlarından məhrum olacaq. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankından fərqli olaraq DTT-də səsvərmə «bir ölkə, bir səs» qaydasına görə aparılır ki, bu da onun Beynəlxalq Maliyyə Təşkilatlarına nisbətən daha demokratik təşkilat olduğunu sübut edir. Digər tərəfdən yanaşsaq, Azərbaycanın qərarların qəbulunda suverenliyi onun iştirak etdiyi 2500-ə yaxın beynəlxalq müqavilə, saziş və konvensiyalarla çoxdan məhdudlaşmışdır.

Digər ümumiləşdirilmiş tezis Azərbaycanın ümumiyyətlə yerli istehsalçıları müdafiə etmək imkanlarından məhrum olması ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, bu tezis əvvəldən yanlıştır. Belə ki, hər şeydən əvvəl, ÜTT-yə daxil olarkən Azərbaycan kimi iqtisadiyyatı zəif olan ölkələrə bu təşkilatın ticarət sistemində adaptasiya olmaq üçün bir neçə illik güzəştli müddət verilir. Eyni zamanda, ÜTT-nin hüquqi bazası Azərbaycana ayrı-ayrı sahələrin selektiv müdafiəsini həyata keçirməyə imkan yaradır. Subsidiyalara qoyulan qadağalar əsasən

sənayedə tətbiq olunan ixrac subsidiyalarına aiddir ki, bundan da Azərbaycanda demək olar ki, istifadə edilmir. Kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılması isə ayrıca bir müzakirə obyektidir. Burada hələ ki, subsidiyalaşdırmanın demək olar ki, bütün formalarına icazə verilir. Əsas məsələ isə bu cür subsidiyaların məqsədə uyğun səviyyəsini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Üçüncü tezis tariflərin aşağı salınmasının xarici investisiyaların aşağı düşməsinə səbəb olacağından ibarətdir. Bu tezis təərəfdarlarının fikrincə, nisbətən əlverişli investisiya iqlimi olmayan Azərbaycan kimi ölkələrdə daxili bazar tariflərlə qorunsa, ölkə daxilində müəssisələr inşa etmək əmtəələr idxal etməkdən daha ucuz başa gələr. Daxili bazarın açıldığı şəraitdə isə istehsalın xaricdə təşkili və əmtəələrin ölkəyə hazır şəkildə idxal olunması daha səmərəli ola bilər. Lakin, dünya ölkələrinin təcrübəsi bunun əksini yazır. Müşahidələr göstərir ki, düzgün siyasət aparıldığı halda ÜTT-yə daxilolma xarici investisiyaların həcmində artımı ilə müşahidə olunur. Məsələn, Bolqarıstan ÜTT-yə daxil olduqdan sonra ölkəyə xarici investisiyaların 4 dəfə artıb. Həm də, ÜTT-yə üzvlük investorların və müəllif hüquqların qoruyan yeni normativ aktların qəbulunu, bu sahədə mövcud olan qanunların isə ÜTT-nin norma və standartlarına uyğunlaşdırılmasını tələb edir ki, bu da sonda ölkənin investisiya cəlbediciliyini kəskin şəkildə artıracaq.

Apardığımız təhlillərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyətində ölkənin ÜTT-yə daxil olması zamanı əldə edəcəyi mənfəətlər və zərərlərin balansını qısa və orta müddətli dövr üçün böyük bir ehtimalla mənfəətlərlə balanslaşdırmaq olar. İqtisadi artım templəri azalacaq, tədiyyə və ticarət balanslarında kəskin artacaq, büdcə problemləri kəskinləşə bilər. Lakin göstərilənlər heç də Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün zəruriliyini şübhə altında qoymaq məqsədi daşımır. Yuxarıda göstərilənlər kimi, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlükdən əldə edəcəyi çoxlu üstünlükləri var. Amma, tədqiqatlar göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının mövcud vəziyyəti kontekstində daxili bazarın genişlənməsindən əldə ediləcək müsbət səmərə yalnız uzun müddətli əsasda

mümkündür. Bununla yalnız milli istehsalın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi nəticəsində xarici şirkətlərin gözlənilən ekspansiyasının mənfi nəticələrini kompensasiya etmək olar.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN ÜTT İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİ: MÜASİR VƏZİYYƏTİ, PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

2.1. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətinin kompleks təhlili

Məlum olduğu kimi 1994-cü ildə imzalanan əsrin müqaviləsi nəticəsində Azərbaycan nefti dünya bazarına çıxış əldə etdi və iqtisadi inkişafın əsası oldu. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uğurlu davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən həmin strategiynin uğurla davam etdirilməsi nəticəsində Azərbaycandavamlı iqtisadi inkişafa nail olunmuş və makroiqtisadi sabitlik təmin edilmişdir.

2008-ci il qlobal iqtisadi böhran baş verdikdə bir çox ölkələr böhrandan ciddi şəkildə ziyan çəkdi. Belə bir çətin və mürəkkəb iqtisadi şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatı dayanıqlılıq nümayiş etdirdi və əvvəlki kimi böhrandan sonrakı illərdə də sürətlə çıxıa bildi. Ölkəmizin qlobal böhrandan sonra belə dayanıqlı inkişafı beynəlxalq reyting agentliklərinin nəzərindən qaçmamış və bu da onların hesabatlarında əks edilmişdir . Standard and Poors reyting agentliyi Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud durumunu Pozitiv qiymətləndirmişdir.

Qrafik 2: ÜDM-in dinamikası (əvvəlki ilə nisbətən %-lə)

Qrafik dən göründüyü kimi 2010-cu ilə qədər Azərbaycan ÜDM-un illik artım tempi 10% təşkil etmişdir. 2004-2007-ci illər Azərbaycanda neft ili kimi xarakterizə olunur, səbəb isə Bakı Tibilisi Ceyhan neft kəmərinin istismara verilməsi nəticəsində Azərbaycan əhəmiyyətli neft ixracatçısına çevrildi və bu ÜDM-də ciddi şəkildə hiss olundudə. 2010-2014-cü illərdə ÜDM-un illik artım tempi 4.5- 5% ətrafında olmuşdur. 2014-cü ildən başlayaraq neft qiymətləri kəskin düşməyə başladı və bu da Azərbaycanın ÜDM-də öz mənfi təsirini bildirdi. 2015-ci ildə ÜDM-in real artımı 1.4% və 2016 cı ildə isə -3.6% olmuşdur. 2016-cı ildə ÜDM-nin artım tempini əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salan sahə isə tikinti sektoru olmuşdur, tikinti sektorunda 26.8% azalma müşahidə edilmişdir .

. Azərbaycanın təbii coğrafi mövqeyi və güclü insan kapitalına sahib olması bir çox layihələrdə iştirakı üçün şərait yaradır. Hazırda bir çox regional və beynəlxalq layihələrdə çox imkanlardan istifadə edilir. Onlara Azərbaycanın Çindən Qərbi Avropa dövlətlərinə qədər genişlənən Böyük İpək Yolunun Bərpası layihəsində həm ticarət, həm kommunikasiya və nəqliyyat koridoru kimi təmsil olunmasını göstərmək olar. Çin hal hazırda həmin layihə üzərində ciddi şüurətdə işləyir və yaxın gələcəkdə İpək Yolunun əvvəlki əhəmiyyətini bərpa edəcəyi gözlənilir. Bundan başqa Azərbaycan həmçinin Şimal-Cənub dəhlizinin

əsas tərəfdaşı kimi çıxış edir. Bu layihəyə görə Azərbaycan, Rusiya və İran arasında nəqliyyat, kommunikasiya və ticarət dəhlizi kimi geniş əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının əsasını təşkil edən göstəricilərindən ən vacibləri idxal-ixrac həcmi, xarici ticarət dövriyyəsi və ticarətsaldosudur. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, əsasən 1991-2015-ci illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin , idxal və ixracın həcmi, ticarət edilən əmtəə çeşidi, xarici iqtisadi əlaqələr, ticarət partnyorlarının sayı əsaslı şəkildə artmışdır.

Cədvəl 2: Xarici ticarət əlaqələrinin dinamikası

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə				Əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə, faizlə		
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	saldo	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac
1991	4,001.1	1,871.2	2,120.0	228.8	-	-	-
1992	2,223.6	936.8	1,493.0	543.4	60.7	50.1	70.1
1993	1,343.3	627.7	723.9	95.7	55.7	66.5	48.6
1994	1,430.4	777.6	651.8	-125.1	105.6	123.6	90.0
1995	1,303.8	665.5	636.1	-30.4	91.0	84.6	95.5
1996	1,580.7	960.5	631.2	-328.2	121.0	142.7	97.0
1997	1,573.5	794.2	780.1	-12.1	98.1	81.5	122.6
1998	1,681.5	1,074.4	605.0	-460.3	104.6	134.4	77.5
1999	1,964.0	1,034.8	928.1	-104.5	115.7	95.1	152.2
2000	2,915.2	1,171.0	1,744.1	572.1	147.4	112.1	186.6
2001	3,743.2	1,430.1	2,313.1	882.0	126.3	121.1	131.5
2002	3,831.8	1 664,4	2 165,2	501.8	101.2	115.3	92.5
2003	5,214.5	2 625,1	2 590,3	-35.7	135.1	156.6	118.4
2004	7,120.3	3 514,8	3 614,4	98.5	135.6	132.8	136.5

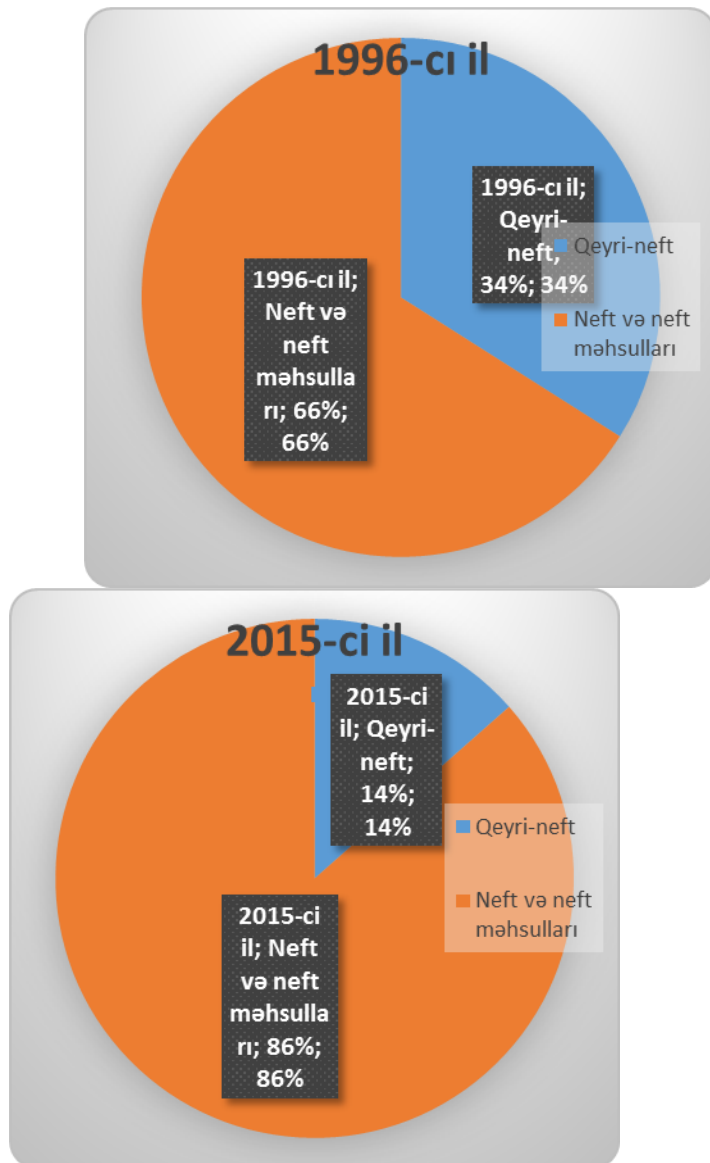
2005	8,557.3	4 211,1	4 347,1	136.1	120.1	119.7	120.1
2006	11,637.8	5 265,6	6 371,1	1,104.4	135.0	124.0	145.5
2007	11,770.6	5 712,4	6 057,1	343.7	101.0	107.5	94.1
2008	54,925.0	7 170,1	47 755,0	40,585.0	465.5	124.4	787.2
2009	20,822.2	6 121,0	14 701,2	8,576.1	37.6	85.2	30.5
2010	27,960.7	6 600,5	21 362,1	14,758.5	120.1	105.1	125.2
2011	36,326.8	9,755.1	26 571,8	16,813.8	102.8	144.2	87.6
2012	33,561.8	9,651.5	23,907.1	14,254.0	87.2	95.8	86.1
2013	34,686.8	10,711.6	23,976.3	13,263.8	105.4	108.0	104.0
2014	31,005.2	9,186.7	21,726.6	12,620.7	93.1	85.3	98.1
2015	20,645.8	9,221.3	11,424.4	2,203.1	96.7	99.6	95.3

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldən aydın olur ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra ən aşağı ticarət dövriyyəsi 1993-cü ildə müşahidə edilmişdir, bu da həmin illərdə Rusiya, digər MDB ölkələri ilə əlaqələrin qırılması, iqtisadi tənəzzül, böhranla bağlı idi. Ən az ixrac isə 1995-1996-cı illərdə müşahidə edilmişdir. 1994-1999-cu illər arasında və 2003-cü ildə Azərbaycanın xarici ticarət saldosu mənfi olmuşdur.

Yeni neft boru kəmərinin işə salınması və layihələrin işə salınması nəticəsində xarici ticarət dövriyyəsinin və ixracın 2008-ci ildə yüksəlməsi baş vermişdir. Həmin ildə ümumi ticarət dövriyyəsi 55 milyard dollar, ixrac isə 48 milyard dollar təşkil etmişdir. 2008-ci ildə qeydə alınan xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmi 1991-ci il ilə müqayisədə 12,5 dəfə, 1995-ci ilə nisbətən 41,14, 1998-ci illə müqayisədə 30,4 dəfə, 2003-cü ilə nisbətən 9,4, 2007-ci illə müqayisədə 3,5 dəfə çox olmuşdur (cədvəl 2). İdxalın isə ən yüksək həddi 2013-cü ildə 10 milyard dollara yaxın olmuşdur. Cədvəl 2-dən də göründüyü kimi 2013-cü ildən sonra ticarət dövriyyəsində azalma müşahidə olunmuşdur. Bunun da əsas səbəbi karbohidrogen ehtiyatlarının dünya

qiymətindən asılılıqdır. 2014-cü ildən başlayaraq neftin dünya qiyməti kəskin düşməyə başladı. Qrafik 3: 1996 və 2015-ci illərdə neft və qeyri-neft sektorlarının ümumi ixracda payı

Aparılan müqayisədən görünür ki, 1996-cı ildə neft və neft məhsullarının ümumi ixracda payı 65,8% təşkil edirdisə, 2008-2014-cü illərdə neft və neft məhsullarının məcmu ixracda payı 93%-dən çox olmuşdur. 2013-cü ildə ixracın ümumi məbləği 24 milyard dollar idi, neft qiymətlərinin enməsi nəticəsində 2015-ci ildə Azərbaycanın ixracı 11 milyard dollara qədər azaldı. 2013-cü ildə müəyyən edilmiş 13 milyard dollarlıq müsbət saldo 2015-ci ildə 2 milyard

dollara enmişdir. Dünyada neftin qiymətinin düşməsi nəticəsində 2015-ci ildə neftin ümumi ixracda payı 86,4%-ə düşmüşdür bu isə xarici iqtisadi əlaqələrimizdə neftin mühüm amil olduğunu sübut edir. Bunu da unutmaq lazımdır ki, ixracın xammaldan asılılığı çox təhlükəli amildir və bunun aradan qaldırılması vacibdir. Qeyri neft sektorunun payı ümumi ixracda 20 ildə 20,2% azalmışdır.

Bu göstəricilər bir daha sübut edir ki, Azərbaycan neft amilindən asılılığı tam aradan qaldırmalı, qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməklə iqtisadiyyatın strukturu şaxələndirilməlidir.

Cədvəl 3: Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il üzrə ixracının strukturu

Məhsul bölmələri	Miqdar min dollar	İxracda payı %-lə
Yeyinti məhsulları və diri heyvanlar	625,092.9	4%
İçkilər və tütün	35,356.7	0%
Qeyri-ərzaq xammalı	25,627.3	0%
Mineral yanacaq, sürtkü yağları, analoji materiallar	9,881,849.5	85%
Heyvan və bitki tərkibli yağlar, piylər	105,488.8	1%
Kimyəvi mallar və digər kateqoriyalara daxil edilməyən analoji məhsullar	190,245.4	2%
Əsasən materialın növünə görə təsnifləşdirilən sənaye malları	179,988.4	2%
Maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları	209,004.0	2%
Müxtəlif sənaye məmulatları	88,979.5	1%
Digər kateqoriyalara daxil edilməyən mallar	82,844.8	1%
Cəmi	11,424,477.3	100%

Mənbə:

2015-ci il üzrə təhlildən məlum olur ki il ərzində ümumi ixracın cəmi həcmi 11.442 milyard dollar olmuşdur. Cədvəl 3-dən də göründüyü kimi Azərbaycanın 2015-ci il üzrə ixrac strukturunun 86%-ni neft və neft məhsulları təşkil edir. Qeyri-neft sektorunun payı cəmi 14% olmuşdur. Qeyri neft sektorunun strukturunu analiz etdikdə isə məlum olur ki, Yeyinti məhsulları və diri heyvanlar qeyri-neft sektorunda əsas məhsullardır. 2015-ci ildə Azərbaycan 9.861 milyard dollarlıq neft ixrac etmişdir. İxracın 5%-ni yəni 624 milyon dollarlıq bir hissəsini yeyinti məhsulları və diri heyvanlar təşkil edir. 208 milyon dollarlıq maşın və nəqliyyat hissələri, 190 milyon dollarlıq Kimyəvi mallar və digər kateqoriyalara aid olmayan eyni adda məhsullar ixrac edilmişdir.

Azərbaycanın 2015-ci il üzrə idxal sturukturuna baxdıqda isə məlum olur ki, idxalın məcmu həcmi 9.2 milyard dollar olmuşdur. Amardığımız təhlillərə əsasən idxalın 40%-ni Maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları, 26%-ni sənaye məhsulları, 10%-ni isə Yeyinti məhsulları və diri heyvanlar təşkil edir(cədvəl 4).

Cədvəl 4:Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il üçün idxalının quruluşu

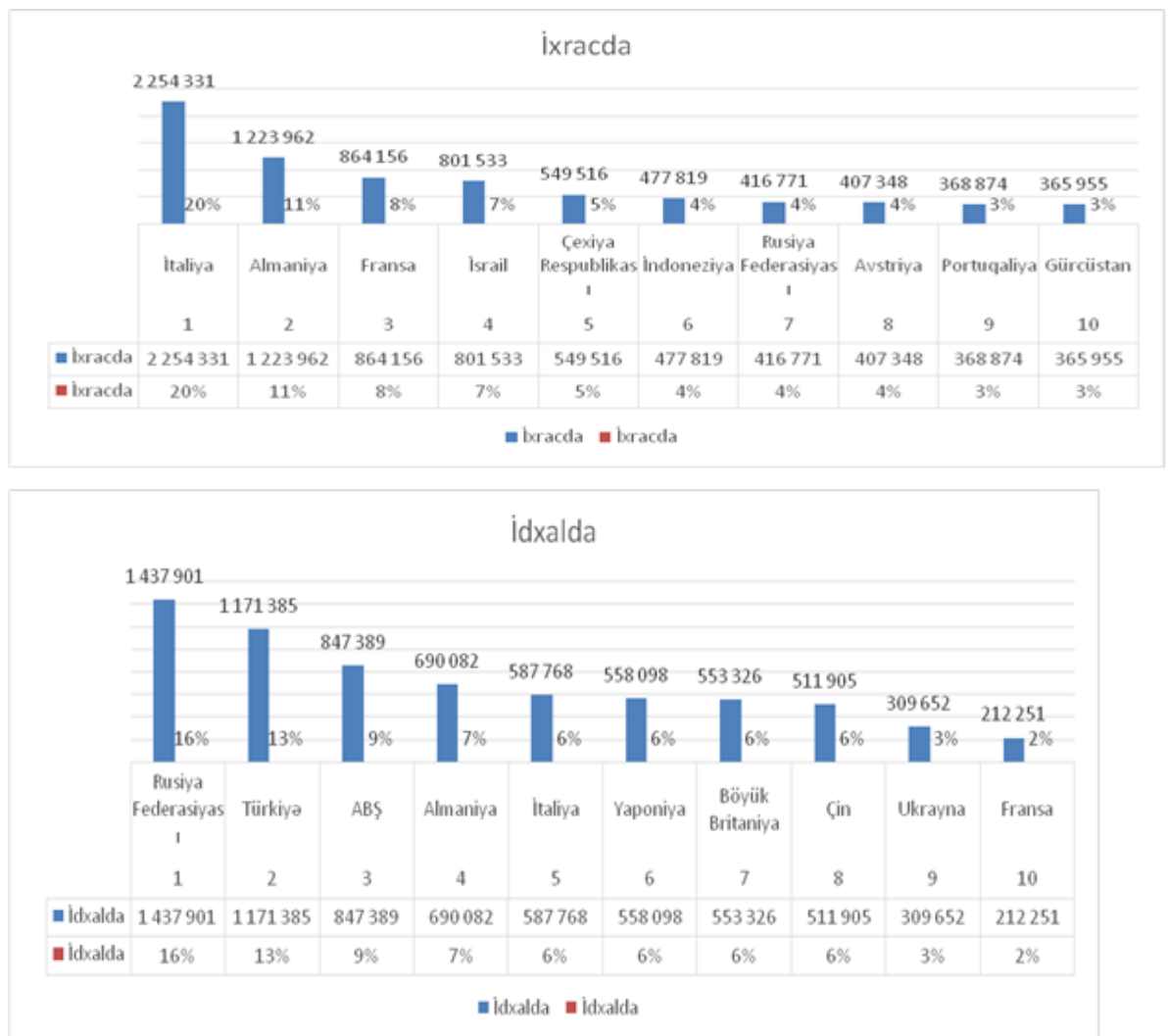
Məhsul bölmələri	Miqdar min dollar	İdxalda payı %-lə
Ərzaq əmtəələri və diri heyvanlar	910,511.5	10%
İçkilər və tütün	359,992.6	4%
Qeyri-ərzaq xammalı	211,924.8	2%
yanacaq, sürtkü yağları, uyğun materiallar	150,094.9	2%
Heyvan və bitki mənşəli yağlar, piylər	71,644.9	2%
Kimya sənaye malları və başqa kateqoriyalara daxil edilməyən analogi məhsullar	838,290.4	8%
Əsasən materialın növünə görə təsnifləşdirilən sənaye malları	2,362,385.0	25%
Maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları	3,682,197.5	41%

Müxtəlif sənaye məmulatları	631,338.9	7%
Digər kateqoriyalara daxil edilməyən mallar	3,022.3	0%
Cəmi	9,221,402.8	100%

Apardığımız təhlildən aydın olur ki, Azərbaycan maşın və nəqliyyat vasitələrinin alınmasına, sənaye məhsullarının idxalına böyük həcmdə vəsait xərcləyir. Göstərilən sahələrdə yerli istehsalın zəif olması və ya mövcud olmadığından idxal hesabına tələbat ödənilir. Bu da öz növbəsində ölkənin tədiyyə balansında defisit yaradır.

Azərbaycanın əsas ticarət partnyorları qonşu dövlətlər, MDB ölkələri və inkişaf etmiş Avropa ölkələridir

Qrafik 4: 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının əsas ticarət partnyorları

2015-ci iləzrə ümumi ixracın 20%-i İtaliya, 11%-i Almaniya, müvafiq olaraq 8%-i Fransa və 7%-i İsrailin payına düşür. Əsas məqam ondan ibarətdir ki, ixrac tərəfdaşlarımızın əksəriyyəti inkişaf etmiş ölkələrdir. Onlar bizdən əsasən neft və neft məhsulları əldə edirlər.

Cədvəl 4-ün ikinci hissəsinə-idxal tərəfdaşlarımıza nəzər yetirdikdə biz görə bilərikki, İdxalın çox hissəsi Rusiya və Türkiyənin payına düşür. Ondan sonar idxalda üstünlük Amerika Birləşmiş Ştatları və digər inkişaf etmiş ölkələrin payına düşür. Həmin ölkələrdən əsasən yüksək texnoloji məhsullar, qurgular, maşın və nəqliyyat vasitələri idxal olunur.

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf səviyyəsini və potensialını nəzərə alaraq hesab edirik ki, hal-hazırda ölkəmizin xarici ticarət əlaqələri aşağıdakı istiqamətlərdə inkişaf etdirilməlidir:

- İxrac və idxalın tərkibinin diversifikasiya edilməsi və qeyri neft sektorunun payının artırılması

- Köhnə istehsal texnologiyaları yeniləri ilə əvəz edilməlidir və istehsal sahələrində müasir texnologiyalardan istifadə olunmalıdır bu məqsədlə xarici investisiya cəlb etmək və səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın perspektivli sektorlarına yönəldilməlidir.

Səmərəli xarici ticarət siyasəti aparmaq məqsədilə bir sıra tədbirlərin görülməsi olduqca vacibdir. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar.

Beynəlxalq standartların və sertifikatlaşmanın tam öyrənilməsi və tətbiqi.

- Dünya bazarında məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəltmək üçün elmi-texniki tərəqqi və innovasiyalı inkişaf modelinə keçidin tət.

- İxracıönümlü sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlara stimulla məqsədi ilə subsidiyaların, vergi, kredit güzəştlərinin verilməsi və beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışlarının təmin edilməsi, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi.

- Yalnız sənaye sektoru yox bununla yanaşı kənd təsərrüfatı, xidmət sahələrinin inkişafı üçün əlverişli mühit yaradılmalıdır. .

2.2. ÜTT Azərbaycan Respublikasının XIS-nin mühüm prioriteti kimi.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə birbaşa əlaqədardır. Hazırda tənzimləmə, intellektual mülkiyyət və investisiyalar sahəsində elə qanunlar mövcudur ki, onlar beynəlxalq standartlara, eləcə də ÜTT-in tələblərinə cavab vermir. ÜTT-yə üzvlük ölkənin ticarət siyasətini proqnozlaşdırmağa imkan verəcək, şəffaflıq artacaq, beynəlxalq ticarət tərəfdaşları çoxalacaq və iqtisadi mübahisələr effektiv həll edilir. Kənd təsərrüfatı sazişi çərçivəsində müzakirə olunan əsas məqamlar bu sahəyə subsidiyaların yuxarı həddinin və tariflərin müəyyənləşdirilməsini irəli sürür. Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvolma niyyətini əks etdirən müraciət və ərizə 23 iyun 1997-ci ildə DTT rəsmi orqanına təqdim edilmişdir. Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olma prosesinin sürətləndirilməsində ən vacib məqamlardan biri olan çoxtərəfli danışıqlar davam etdirilir. Həmin ildə Azərbaycan üzrə ÜTT katibliyində yaradılmış İşçi Qrupun 1-ci iclası 2002-ci ildə Cenevrədə keçirildi. 2004-cü ildən etibarən İşçi Qrupunun iclasları ardıcıl olaraq keçirilir. Azərbaycan Respublikası ÜTT-yə üzv olma prosesində bir sıra dövlətlərlə (sənaye cəhətdən inkişaf etmiş,eyni zamanda Braziliya, Cənubi Koreya, Ekvador, Çinin Tayvan əyaləti, Şri-Lanka, Hindistan və İsveçrə və s.) ikitərəfli danışıqlar aparır. Danışıqlar zamanı Azərbaycanın mal və xidmətlər bazarına çıxışa dair məsələlər müzakirə edilir, DTT-yə üzvolma prosesinin sürətləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetində DTT-yə üzv olmasına hazırlıq işlərinə dair Komissiyası da yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin araşdırmalarına görə, xarici iqtisadi münasibətlər sahəsində təhlillər göstərir ki, investorlar əsasən investisiya mühiti daha əlverişli olan və dövlət stabilliyi olan ölkələri axtarıb seçirlər. DTT-yə üzvlük isə xarici investisiyaların genişlənməsinə əsaslı dərəcədə təsir göstərir, Belə ki, “şəffaflıq” DTT- nin mühüm prinsiplərindən biridir. Bununla yanaşı, xarici sahibkar ÜTT-nin digər mühüm prinsipi olan – “milli rejim”in

(xarici və yerli sahibkarlar arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi) tətbiq olunduğu ölkələrə əminliklə sərmayə yönəldir. Bu baxımdan, Azərbaycanın digər üzv ölkələrin nümayəndələri ilə əlaqə qurub ölkədə baş verən müsbət dəyişikliklər haqqında mütəmadi qaydada məlumat verəcəkdir. Azərbaycanın danışıqlar zamanı tutacağı mövqe 4 əsas istiqamətdə müəyyənləşib: Malların ticarəti üzrə, Xidmətlərin ticarəti üzrə, Əqli mülkiyyət üzrə, ÜTT-nin qaydalarından kənara çıxan məsələlər üzrə.

Bu mövqelərin prinsiplərinin açıqlanmasından əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, danışıqların aparılması ilə eyni zamanda ölkəmizin iqtisadi maraqlarına uyğun olmayan öhdəliklərin qəbul olunmasının qarşısını almaq məqsədilə, bir sıra tədbirlərin sırasında biznes dairələri ilə daimi məsləhətləşmələrin aparılması və bununla da üzvolma prosesində şəffaflığın təmin edilməsi hədəf kimi seçilməlidir.

Sənayenin ən zəif və eyni zamanda ixrac potensialı sahələri, eləcə də ayrı-ayrı mallar üzrə prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilməli və onların qorunması məqsədilə gömrük rüsumlarından, kreditlərdən, subsidiyalardan və vergi güzəştlərindən səmərəli istifadə olunmalıdır. Ortalama idxal gömrük rüsumunun səviyyəsi nisbətən eyni səviyyədə qalmaq şərti ilə, istehsalı səmərəli olmayan mallara ən aşağı rüsum, digərlərinə yüksək idxal gömrük rüsumu tətbiq edilməlidir. Gömrük tariflərinin qorunması tələb olunan sənaye sahələrinin təhlükəsizliyini təmin edən yuxarı hədd dərəcələri işlənib hazırlanmalı, danışıqlar zamanı nail olunmuş idxal gömrük rüsumlarının yuxarı hədd dərəcələrinin üzvolmadan sonra azalma tempinin əsas ticarət tərəfdaşları və eləcə də eyni mallar üzrə rəqib hesab olunan ölkələrin azalma templərindən yüksək olmamasına nəzarət edilməlidir. Sənayenin inkişafının yalnız gömrük rüsumları ilə təmin edilməsinin qeyri mümkünlüyünü nəzərə alaraq, uyğun sahələr üzrə dərin mikro-iqtisadi təhlillər aparılmalıdır. İstehsal olunan məhsulun maya dəyərinin aşağı salınması, keyfiyyətinin yüksəldilməsi və xarici bazarlarda satış imkanlarının yaradılmalıdır. Həmin tədqiqatlarda hökumət

nümayəndələri, xarici ekspertlər və donor təşkilatlarla birgə, yerli ali məktəblərin gənc tədqiqatçılarından da cəlb edilməlidir. Kənd təsərrüfatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məhsullara yüksək idxal gömrük rüsumlarını tətbiq edilməlidir .

Kənd təsərrüfatında daxili dəstəyin səviyyəsini və növlərini əks etdirən cədvəlin hazırlanmasında istənilən mənbələrdən istifadə olunmalıdır. Məhdudiyyətlər qoyulan subsidiyaların növlərinin üzvlərdən sonra ən maksimal səviyyədə istifadə olunması üçün müvafiq araşdırmalar aparılmalı və təkliflər verilməlidir. Ticarət və Tariflər üzrə Baş Assambleya çərçivəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrə tətbiq olunan xüsusi və fərqləndirilmiş rejimə edilən güzəştlər sistemli sürətdə öyrənilməli, onların Azərbaycanda istifadə imkanları araşdırılmalıdır.

ÜTT Katibliyinə veriləcək xidmətlərlə ticarət üzrə xüsusi cədvəl hazırlanmalıdır. Burada ölkədə bütün xidmət sahələrində xarici və yerli sahibkarlara müəyyən olunan siyasət, güzəştlər rejimi, üstünlüklər göstərilməlidir. Sənədlərin hazırlanması ilə eyni vaxtda xidmətlərin təhlili aparılmalıdır. Məsələn, Azərbaycanda yüksək səviyyəli mühasib ixtisasına malik mütəxəssislər olduğuna baxmayaraq həmin bazarın xarici sahibkarlar üçün tamamilə liberallaşdırılması neqativ nəticələrə gətirib çıxara bilər. Təhlildə əsas məqsəd mövcud vəziyyəti araşdırmaq, liberallaşdırmanın miqyasını müəyyənləşdirmək və onun gələcək təsirinin ilkin qiymətləndirməsini aparmaqdır . Bu bir daha yerli biznes dairələrinə məsləhətləşmələrdə düzgün tövsiyələr vermək, daxili bazarın maraqlarını nəzərə almaya imkan yaradacaqdır. Xidmət sahələrinin liberallaşdırılması ilə bağlı çoxtərəfli ticarət sistemində aparılan danışıqların nəticələri daim izlənməlidir. Bu üzv-ölkələr tərəfindən yeni şərtlərlə bağlı irəli sürülən öhdəlik xarakterli təkliflərə düzgün cavabın hazırlanması nöqteyi nəzərindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İntellektual mülkiyyətlə əlaqədar danışıqların Azərbaycan üçün asan olacağının artıq indidən ehtimal etmək mümkündür. Belə ki, ÜTT-nin

tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan, sənaye mülkiyyətinin və əqli mülkiyyətin qorunması sahəsində bir çox Konvensiyaların üzvüdür. Müəllif hüququ sahəsində milli qanunvericiliyin beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması vacibdir. Bununla belə, bir çox tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu kimi tədbirlərə WIPO-nun İfalar və Fonogramlar, eləcə də Müəlliflik hüququna dair Sazişlərə və Roma Konvensiyasına qoşulmaq istiqamətində işlər gücləndirilməlidir. Sənaye mülkiyyəti üzrə qanunvericiliyin TRIPS qaydalarına uyğunlaşdırılmasına dair çox işlər görülməlidir.

DTT-nin qaydalarından qərara çıxan məsələlər DTT-nin məcburi olmayan Sazişləri bölməsinə aiddir. Lakin son üzvolmalar zamanı inkişaf etmiş DTT üzvləri yeni üzv olan ölkələrin həmin Sazişlərin tətbiqinə dair öhdəliklər götürməsinə cəhd etmişlər və bir çox hallarda buna nail olmuşlar. Buna görə də, ÜTT-nin məcburi olmayan qaydalarının öyrənilməsinə və həmin qaydalar üzrə öhdəliklərin götürülməsi cəhdlərinə hazır olmaq lazımdır. . Əsas etibarilə bu mühüm əhəmiyyət kəsb etməsə də, üzvolmanın ən vacib mərhələsində müəyyən vaxt və ya ehtiyatların cəlb olunması tələb olunur və nəticə etibarilə bu, mühüm danışıqlara əhəmiyyətinə təsir göstərir.

Üzvolma prosesi iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etdiyinə görə bu işlərə bütün dövlət qurumları dəvət olunmalıdır. O bölmələrdə işləyən mütəxəssislər informasiyanın təmin olunması və müvafiq sənədlərin hazırlanması kimi mühüm işləri görməlidirlər. Hər bir təşkilatda ən azı bir nəfər əməkdaş birbaşa və tam iş günü vaxtı ilə ÜTT məsələləri ilə məşğul olmalıdır. Xüsusilə, qeyd edilməlidir ki, üzvolma prosesinin əlaqələndiricisi olan dövlət təşkilatının bütün işlərin və təşkilatların əlaqələndirməsinə cavabdeh olan səlahiyyətli və eyni zamanda kifayət dərəcədə məşgullüğün təmin olunmuş qurumu fəaliyyət göstərməlidir. Həmin struktur həmçinin daxilə çalışan işçi qrupları ilə birgə, DTT Katibliyi, Azərbaycanın Cenevrədəki Missiyası və eləcə

də xarici ölkələrin müvafiq qurumları ilə əlaqə yaratmaq səlahiyyətinə malik olmalıdır.

Digər üzv olmuş ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, ikitərəfli və çoxtərəfli görüşlər aparılması üçün o sahədə yüksək səviyyəli, təcrübəli mütəxəssislər daxil olmaqla Danışıqlar Qrupu yaradılmalıdır. Qrupun tərkibinə danışıqların aparılması sahəsində geniş təcrübəyə malik olan diplomatlarla yanaşı, müzakirələr aparmaq qabiliyyətinə malik bütün sahələr üzrə yüksək səviyyəli mütəxəssislər ordusu olmalıdır. Prinsip etibarilə bu mühüm əhəmiyyət kəsb etməsə də, üzvolmanın ən vacib mərhələsində müəyyən vaxt və ya resursların cəlb olunması tələb olunur və nəticə etibarilə bu, əsas danışıqlara əhəmiyyətinə təsir göstərir.

Üzvolma prosesi iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etdiyinə görə bu prosesə bütün müvafiq dövlət strukturları cəlb olunmalıdır. Həmin strukturlarda işləyən peşəkarlar məlumatın təmin olunması və müvafiq sənədlərin hazırlanması kimi mühüm işləri görməlidirlər. Hər bir təşkilatda ən azı bir nəfər əməkdaş birbaşa və tam əmək vaxtı ilə ÜTT məsələləri ilə məşğul olmalıdır. Xüsusilə, qeyd edilməlidir ki, üzvolma prosesinin əlaqələndiricisi olan dövlət orqanında bütün işlərin və təşkilatların koordinasiyasına cavabdehlik daşıyan səlahiyyətli və həmçinin lazımı qədər işçi qüvvəsi ilə təmin olunmuş qurum fəaliyyət göstərməlidir. Həmin bölmə eyni zamanda daxilə çalışan işçi qrupları ilə birgə, DTT Katibliyi, Azərbaycanın Cenevrədəki Missiyası və eləcə də xarici ölkələrin müvafiq qurumları ilə əlaqə yaratmaq səlahiyyətinə malik olmalıdır. Digər üzv olmuş ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqların aparılması üçün bu sahədə yüksək səviyyəli, təcrübəli olan mütəxəssislər daxil olan Danışıqlar Qrupu yaradılmalıdır. Qrupun tərkibinə danışıqların aparılması sahəsində geniş təcrübəsi olan diplomatlarla yanaşı, müzakirələr apara biləcək bütün sahələr üzrə yüksək səviyyəli peşəkarlar daxil edilməlidir.

Danışqlar Qrupu əsas mərhələyə qədər olan vaxt ərzində üzvolma sənədlərinin, ÜTT tələblərinin öyrənilməsi ilə yanaşı ÜTT Katibliyi ilə əlaqələrin qurulmasını, kontaktların yaradılmasını və eləcə də ikitərəfli məsləhətləşmələrin keçirilməsini təmin etməlidir. Bu, əsasən ikitərəfli danışıqlarda əldə olunacaq razılaşmaların təməlinin qoyulmasında mühüm rol oynaya bilər. Qeyd etmək lazımdır ki,, üzvolma mərhələsində bacardığıca şəffaflığın nail olunması, ictimaiyyətə vaxtında informasiyanın verilməsi bir çox qeyri-konstruktiv məsələlərin qarşısını ala bilər. DTT Katibliyinin, Üzvolma Komissiyasının danışıqlarda əldə olunacaq razılaşmaların təməlinin qoyulmasında mühüm rol oynaya bilər Danışqlar Qrupu ilə ÜTT Katibliyi və eləcə də Cenevrədə yerləşən digər ölkələrin Missiyaları arasında əsas körpü və ya vasitəçi rolunu Azərbaycanın Cenevrədəki Missiyası oynamalıdır. Missiyada heç olmasa yeganə diplomat bilavasitə və ancaq DTT məsələlərinə cavabdehlik daşmalıdır.

Ümumiyyətlə, üzvolma prosesində mümkün qədər şəffaflığın təmin edilməsi, ictimaiyyətə vaxtında məlumatların təqdim edilməsi müəyyən qeyri-konstruktiv mövqelərin qarşısını ala bilər. ÜTT Katibliyinin, Üzvolma Komissiyasının, eləcə də Danışqlar Qrupunun bütün tədbirlərinin işıqlandırılmasına mətbuat nümayəndələrini dəvət etmək vacibdir. Eyni zamanda, mətbuat və eləcə də, ictimai təşkilatlar, biznes strukturlarının nümayəndələri üçün ÜTT-də baş verən proseslər, bu təşkilatın fəlsəfəsinə və Azərbaycanın üzvolma prosesinin gedişatına həsr olunmuş təlimkurslarının, seminarların keçirilməsi zəruridir.

Mütəxəssislər arasında digər qızğın müzakirələrə səbəb olan məsələ, ÜTT-yə üzv olduqdan sonra himməyədəici tədbirlərin istifadəsinin mümkünlüyüdür. Bununla əlaqədar olaraq demək vacibdir ki, ÜTT qaydaları himayəçiliyi tamamilə qadağan etmir, gömrük tariflərinin yüksəldilməsinə imkan yaradır, kəmiyyət məhdudiyyətlərinə və lisenziyalaşdırmağa tamamilə qadağan qoymur, bir çox sahələrin subsidiyalaşdırılmasına icazə verir. Lakin bunların hamısı

bəzən konkret göstərilmiş bəzən isə ümumi qaydalar və hüquqi normalarla müəyyən olunmuş əsaslarda həyata keçirilməlidir. Bu səbəbdən də, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü xarici ticarətin tənzimlənməsində dövlətimizin mövcud olan imkanlarını zəiflətməyəcək, əksinə, milli idxalçıların və ixracatçıların maraqlarının qorunması üçün müasir hüquqi şərait yaradacaq və bir çox ölkələrin iştirak etdiyi çoxtərəfli ticarət təcrübəsinə keçidə imkan verəcəkdir. Beləliklə, Azərbaycanın ÜTT-yə əlverişli şərtlərlə üzv olunmasını bir məqsəd kimi deyil, bazar iqtisadiyyatına cari dövrü iqtisadi islahatların davam etdirilməsini daha da stimullaşdıran və bununla da keçid dövründə tezliklə yekunlaşdıran vasitə kimi qəbul etmək lazımdır.

Azərbaycanın Respublikasının ÜTT-yə üzv olmaqda məqsədi və danışıqlar zamanı üstünlük verəcəyi əsas məsələlər aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər: Dünya iqtisadiyyatı sistemində inteqrasiya prosesini gücləndirmək; DTT-yə üzv olan ölkələrin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq; Dünyanın əsas ölkələri ilə ÜTT tərəfindən müəyyən edilmiş ümumi qaydalar və normalar çərçivəsində ticarət əməliyyatları həyata keçirmək; Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və həmçinin ölkələr tərəfindən yardımın çoxalmasına nail olmaq; DTT qaydalarını tətbiq etdikdən sonra daha geniş həcmdə birbaşa xarici sərmayələri gətirmək; DTT-nin münaqişələrin həlli mexanizmindən istifadə etmək imkanının qazanmaq.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olması işləri üzrə Komissiyanın qəbul etdiyi Üzvolma Konsepsiyasına əsasən ÜTT ilə danışıqlarda Azərbaycan Hökumətinin mövqeyinin aşağıdakı prinsiplərə əsaslanması nəzərdə tutulur: Azərbaycanın inkişafda olan ölkə olduğunu nəzərə alaraq DTT çərçivəsində başqa ölkələrə tətbiq edilən güzəştləri qazanmaq ; DTT prinsipləri tətbiq olunanadək maksimum uzunmüddətli keçid dövrünün onlar tərəfindən nail olmaq;

Azərbaycanın iqtisadiyyatı, eləcə də sənayesi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən mallar üzrə yüksək idxal gömrük rüsumlarının tətbiqinə nail olmaq;

Rüsumların aşağı salınması qaçılmaz olduğu halda ortalama rüsumların eyni səviyyədə saxlanması məqsədi ilə əhəmiyyəti çox olmayan mallar üzrə rüsumların aşağı salınması, başqalarının isə əksinə yüksəldilməsinə nail olmaq;

Xidmətlər üzrə keçirilən danışıqlar zamanı inkişafda olan ölkələrə tətbiq edilən xüsusi və fərqli güzəştli rejimin Azərbaycana da verilməsinə nail olmaq. Müxtəlif sahələrdə yerli mütəxəssislərin mövcud olduğu halda xarici şirkətlərin işə düzəlmə qaydalarının liberallaşdırılmasına icazə verməmək;

Aqrar sahədə subsidiyalar üzrə danışıqlar vaxtı illik kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalının 10% həcmində subsidiya verilməsinə nail olmaq;

İnkişaf etmiş ölkələrin Azərbaycanın ÜTT tələblərindən kənara çıxan sazişlərə qoşulmaq təkliflərini ciddi şəkildə öyrənmək, qeyd edilən öhdəliklərin icrasına yalnız üzvolma qurtardıqdan sonra razılaşmaq.

Azərbaycan Respublikasının DTT-yə üzv olması işləri üzrə Komissiyanın qəbul etdiyi Üzvolma Konsepsiyasına əsasən DTT ilə danışıqlarda Azərbaycan Hökumətinin mövqeyinin aşağıdakı prinsiplərə əsaslanması nəzərdə tutulur: Azərbaycanın inkişafda olan ölkə olduğunu nəzərə alaraq ÜTT çərçivəsində başqa ölkələrə verilmiş müvafiq güzəştləri əldə etmək;

ÜTT qaydaları tam tətbiq olunanadək maksimum uzunmüddətli güzəştli müddətin verilməsinə nail olmaq;

Azərbaycanın iqtisadiyyatı, xüsusi ilə də sənayesi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən mallar üzrə yüksək idxal gömrük rüsumlarının tətbiqinə nail olmaq;

Rüsumların aşağı salınması qaçılmaz olduğu halda orta səviyyəli rüsumların eyni səviyyədə saxlanması məqsədi ilə əhəmiyyəti az olan mallar üzrə rüsumların endirilməsi, digərlərinin isə əksinə yüksəldilməsinə nail olmaq;

Xidmətlər sahəsində danışıqlar zamanı inkişaf etməkdə olan ölkələrə verilən xüsusi və diferensial güzəştli sistemin Azərbaycana da tətbiq edilməsinə nail olmaq. Müxtəlif sahələrdə yerli mütəxəssislərin mövcud olduğu halda xaricilərin burada işə düzəlmə qaydalarının liberallaşdırılmasına yol verməmək;

Kənd təsərrüfatı sahəsində subsidiyalar üzrə danışıqlar zamanı illik ərzaq məhsulu istehsalının 10% dəyərində subsidiya verilməsinə nail olunması;

İnkişaf etmiş ölkələrin Azərbaycanın DTT tələblərindən kənara çıxan sazişlərə qoşulmaq təkliflərini əsaslı şəkildə öyrənmək, qeyd olunan tələbləri yalnız üzvolma başa çatdıqdan sonra razılışmaq. Respublikamızda ÜTT-yə tam hüquqlu üzv olmaq istiqamətində atılan addımlar isə bu problemin tədqiqinin aktuallığının və əməli əhəmiyyətini daha da artırır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektiv inkişaf qanuna uyğunluqlarını və müasir reallıqları nəzərə alsaq belə məntiqi nəticəyə gəlmək olar ki, strateji planda Azərbaycanın çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmasının, xüsusən də ÜTT-yə üzv olmasının alternativini yoxdur. Respublikamız və bu qəbildən olan bəzi ölkələrin bu quruma üzv olması, bəzilərinin isə müşahidəçi statusu olması ilə bu proses artıq başlamış və demək olar ki, onların hamısını əhatə etmişdir. Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini əldə etdiyi gündən bu günə kimi çox mürəkkəb və ürəkaçan inkişaf yolu keçmişdir. Bu inkişafda beynəlxalq iqtisadi təşkilatlara integrasiya olunmağında əhəmiyyətli idarəcədə rolu olmuşdur. Ümumdünya ticarət təşkilatına üzv olan ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu təşkilata üzvlük ixracı genişləndirməyə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərin böyük həcmə malik bazarlarına maneəsiz daxil olmağa, milli iqtisadi maraqların müdafiəsi üçün ÜTT – mexanizmlərindən istifadə etməyə, digər ölkələrlə iqtisadi münasibətlərin sabitliyini artırmağa, beynəlxalq ticarət qaydalarının hazırlanmasında iştirak etməyə heç bir beynəlxalq təşkilatda analoqu olmayan ticarət mübahisələrinin həll edilməsi mexanizmindən istifadə etməyə, investisiyaların cəlb edilmə şəraitini daha da əlverişli vəziyyətə gətirməyə imkan verə bilər.

Lakin bu zaman unudulmamalıdır ki, ÜTT-yə üzvlük iqtisadi siyasətin, xüsusilə, xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində ölkələrin sərbəstliyinin, qismən də olsa, məhdudlaşmasına səbəb olur. Belə ki, bu halda üzv ölkələrin heç biri artıq birtərəfli qaydada gömrük rüsumlarını yüksəltmək, kəmiyyət və digər ticarət siyasəti tədbirlərini sərbəst tətbiq etmək imkanlarına malik

olmalıdır. Məlum məsələdir ki, Azərbaycan Respublikasının da çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulması ilk növbədə xarici ticarət – iqtisadi əlaqələrin milli tənzimlənmə sisteminin bu sazişlər çərçivəsində müəyyən olunan norma və qaydalara uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Dünya təcrübəsi göstərir ki, müasir dövrdə əksər çoxtərəfli beynəlxalq sazişlər ÜTT/QATT çərçivəsində çox tərəfli beynəlxalq tənzimləmə sisteminin baza prinsiplərinə əsaslanır. Bu onunla şərtlənir ki, həmin prinsiplər müasir dövrdə ticarət iqtisadi əlaqələrinin milli tənzimləmə sisteminin formalaşdırılması və fəaliyyətinin universal prinsipləri kimi çıxış etməklə, rəqabət aparan bu sistemlərin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq şəraitində səmərəli fəaliyyət göstərmələrinə imkan yaradır. Azərbaycan Respublikasının da ümumdünya ticarət təşkilatının üzvlüyünə nali məqsədi də məhz bu üstünlüklərdən istifadə etmək imkanını əldə etməkdir.

Ölkənin hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaqda, xaricitərəf müqavilləri ilə eyni şərtlər və şəraitdə ticarət əlaqələri qurmaqdan, Azərbaycana məxsus məhsul və xidmətlərin beynəlxalq bazarlara maneəsiz və hüquqlar pozulmadan çıxarılmasını təmin etməkdir.

Bunları yerinə yetirməklə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmək olur:

- Azərbaycana aid mallar və xidmətlər üçün xarici bazarlara qazanlı və qeyri-diskriminasiyalı şərtlərlə daxil olma;
- Ölkənin ixrac potensialının genişləndirilməsi və ixracın strukturunun tərkibinin təkmilləşdirilməsi;
- ÜTT-nin qaydalarını tətbiq edib liberal iqtisadiyyat şəraitində milli istehsalçı hüquqlarının qorunmasını təmin etməkdən və s.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-də üzv olunmasından əldə ediləcək üstünlüklər:

- Ticarətin və digər xarici iqtisadi fəaliyyət formalarının inkişafı üçün daha əlverişli ayrı seçkiliksiz sabit və təxminəməli şəraitlərin yaradılması.
- Təşkilata üzv dövlətlərinin ticarət maraqlarını haqsız zərərdən qorunması kimi olduqca səmərəli (və daha aydın şəkildə desək praktiki olaraq yeganə)

ticarət mübahisələrinin həlli üzrə ÜTT-nin mexanizminə yiyələnmək.

- ÜTT norma və qaydaların Azərbaycan praktikasına tətbiq etməklə xarici iqtisadi fəaliyyət və ticarətin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin müvafiq qanun vericiliyə uyğunlaşdırılması.

Bütün bu məsələlərlə yanaşı hərbi rəlkədə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının da ÜTT-da üzvlüyü edən irəli gələ biləcək problemlərdə mövcuddur. Azərbaycanın ÜTT-na qəbul olunan prosesində struktur və tarixi baxımından respublikamıza yaxın, oxşar ölkələrin, xüsusən ÜTT-nin üzvü olan dövlətlərin təcrübəsi bizim üçün olduqca maraqlıdır və biz daima bu prosesləri öyrənməyə çalışmalıyıq. Təcrübə onu göstərir ki, qonşu dövlətlər və əsas ticarət partnyorları ilə qarşılıqlı maraqları nəzərə alaraq hərtərəfli danışıqlar aparılmalıdır. Bu cəhətdən və belə bir işin görülməməsi nəticəsində Qırğızıstan Respublikasının gömrük birliyində tərəfdaşları olan Rusiya, Qazaxıstan və Belarusiya ilə ciddi anlaşmazlıqlar olmuşdur, bu da öz növbəsində respublikadan məhsulun çıxarılmasına və onun nəticəsində yerli istehsalçılara, xüsusən aqrar sektorda çalışanlara öz mənfi təsirini göstərmişdir. Eyni zamanda burada tariflərin azaldılmasının nəticələrinin təhlili üzrə müvafiq iş aparılmışdır. Bunun nəticəsi kimi büdcənin mədaxilinin aşağı enməsi proqnozlaşdırılmamışdır.

Buna oxşar problemlərlə Gürcüstanın da üzləşəcəyi gözlənilir. Belə ki, artıq bu ölkənin ÜTT-nin tam hüquqlu üzvü olduğuna baxmayaraq, yerli istehsalçılar xüsusən şərabçılıq sahəsində çalışanlar tarif güzəştlərinin tətbiq edilməsinin tam əleyhinədirlər. Aydınır ki, köhnə texnologiyaları istifadə edən yerli istehsalın müasir texnologiyalar əsasında inkişafı nəzərə almayan ölkə üçün inkişaf etmiş ölkələrdən məhsul və xidmət axınının qarşısında durmaq olduqca mürəkkəbdir. Müasir dövrdə elektron ticarətin və əqli mülkiyyətin hüquqlarının qorunması ilə bağlı məsələlərin inkişafı ilə əlaqədar yuxarıda göstərilən problemlər son dərəcədə aktuallaşmışdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası da danışıqlar prosesində qeyd etdiyimiz bu problemlərə ciddi

yanaşmalı və xarici ticarət siyasətinin inkişaf strategiyasını düzgün seçməlidir. Çünki xarici ticarət siyasəti və onun tənzimlənməsi bilavasitə milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin əsasını təşkil edən faktorlardan biridir.

2.3. Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müasir vəziyyəti və əsas nəticələri.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikası 1997-ci ilin iyununda ÜTT-yə üzv olmaq üçün müraciət etmiş və müşahidəçi statusunda bu təşkilata qəbul olunmuşdur. Eləhəminilə ÜTT-də Azərbaycan Respublikası üzrə işçi qrupu yaradılmış və fəaliyyətə başlamışdır. İşçi qrupunun tərkibində ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələrini təmsil edən Almaniya, Yaponiya, Kanada, Türkiyə, İndoneziya və Tailand kimi ölkələr daxildir. Qeyd etdiyimiz kimi işçi qrupunun sədri Almaniya nümayəndəsi V. Heynukdur.

Bu ticarət əlaqələrimizin inkişafında yeni bir mərhələnin başlanması ola bilər. İxracatçı və ixracatçılarımız müxtəlif sazişlərə əsaslanan (QATT, QATS, TRIPS və s.) vahid hüquqi məkandan istifadə etmək imkanı qazanacaq. Həmçinin digər ölkələrlə ticarətdə hüquqi müdafiə ilə yəni ölkəmiz digər dövlətlərin əsassız ayrı seçkilik fəaliyyətindən qorunacaq. Bütün bunlarla yanaşı respublikamız digər dövlətlərlə ticarətdə tarif və qeyri-tarif maneələrinin ölkə ixracına mənfi təsirini kəskin surətdə azaltmaq imkanını əldə edəcək.

Ölkəmizin beynəlxalq istehsal kooperasiyasına və beynəlxalq işgüzar əməkdaşlığın digər formalarına qoşulması üçün əlverişli zəmin yaranacaq, birgə müəssisələrin yaradılmasından intellektual mülkiyyətin mübadiləsinə qədər əməkdaşlıq üçün geniş imkanlar olacaqdır. ÜTT-yə qoşulmaqla Azərbaycan dünya təkrar istehsal prosesinə daha tez inteqrasiya olunacaq və bu əsas da xarici iqtisadi fəaliyyətə istiqamətlənmiş perspektiv istehsal sahələri daha da inkişaf etdiriləcəkdir. Digər tərəfdən, müasir istehsal və idarəetmə texnologiyalarının idxalı imkanları daha da genişlənəcək və ölkəmizə birbaşa

investisiya axını güclənəcək. Hansı ki, Azərbaycan Respublikasının da inkişafının da iqtisadi inkişafının əsasında yeni istehsal texnologiyaları və xarici investisiyaların dayanır. Bu sahədə mövcud ola biləcək və ziddiyyətlərin real hüquqi əsas yaranacaqdır. Artıq yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi xarici ticarətdə münaqişələrin həlli mexanizmi üçün illər boyu işlənib hazırlanmışdır və Uruqvay raundunun razılaşmalar paketində ayrıca bir müqavilə şəklində öz əksini tapmışdır.

Yerli istehsalçıların sağlam beynəlxalq rəqabətə qoşulması onlar üçün stimullaşdırıcı rol oynayacaqdır.

Lakin bununla belə nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan ÜTT-yə daxil olarkən nəyisə əldə etdiyi kimi, nədənsə də imtina etməlidir. Azərbaycan Respublikası təşkilata daxil olarsa, ortaya bir sıra problemlər çıxacaqdır.

ÜTT-yə daxil olarkən Azərbaycan xarici ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodlarından imtina etməli olacaqdır. (ÜTT standartlarının icazə verdiyi sahələr istisna olmaqla) ki, bu dadaxili bazarın qorunması səviyyəsini aşağı salacaq.

Xarici ticarətdə qeyri-tarif vasitələrindən imtina etməklə yanaşı, Azərbaycan idxal tariflərinin səviyyəsini də aşağı salmağa məcbur olacaqdır. Bu da xüsusilə böhran və ziyyətində olan iqtisadiyyat üçün ağır bir prosesdir. Nəzərə alsaq ki, yerli istehsalın əksər sahələrinin rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsi xeyli aşağıdır, onda xarici istehsalçıları nekspansiyasının kəskin güclənməsi milli istehsalın bir sıra sahələrinin məhvinə gətirib çıxara bilər.

Bu zaman, həmçinin fiskal problem də üzə çıxma bilər. Beləki, idxal rüsumlarından əldə edilən vəsait dövlət büdcəsi gəlirlərinin 24 faizini təşkil edir. Vergi yığımları ilə vəziyyətin lazımı səviyyədə olmaması şəraitində gömrük ödənişlərinin aşağı düşməsinə kompensasiya etmək xeyli çətin olacaqdır.

Digər bir problem isə yerli istehsalçıların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi ilə bağlıdır. ÜTT bu məsələdə kənd təsərrüfatı üzrə müəyyən qədər mülayimlik göstərsə də, ümumilikdə göstərilənin bu və ya digər formada həyata keçirilməs

iÜTT-yə görə digər üzv ölkələrə qarşı ayrı-seçkilidir ki, bu da onun prinsiplərinə birbaşa ziddir.

Qarşıya çıxma biləcək digər bir problem isə milli qanunvericiliyin ÜTT-nin norma və standartlarına uyğunlaşdırılmasıdır. Bu xarici iqtisadi fəaliyyət, vepgi, büdcə və s. ilə bağlı qanunvericilik aktlarına toxunacaqdır və onlarda əsaslı dəyişikliklərin edilməsini tələb edəcəkdir.

Həmçinin k/t-nın dəstəklənməsi tədbirlərinin ÜTT-nin standart və tələblərinə uyğun olaraq sanitariya və fitosanitariya qaydalarına uyğunlaşdırılması lazımdır.

ÜTT-yə daxil olmaqla biz xidmət bazarında maraqlarına toxunacağıq. Buxəsusilə bank işi və sığorta biznesi sahəsində özünü daha kəskin bürəzə verə bilər. Çünki bu sahələr xarici rəqəbətlə mübarizə apara bilməz.

Azərbaycanın maraqları isə tamamilə əks strategiyanın hazırlanmasını və həyata keçirilməsini tələbedir: bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində daxili bazarın mümkün olanqədər maksimal qorunmasını təmin etmək, böhran vəziyyətində olan iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin modernləşdirilməsi üçün vaxt udmaq və bu əsasda onların rəqəbətcəbiliyyətini artırmaq.

Yaxşı olardı ki. Danışıklara hazırda fəaliyyətdə olan tarif dərəcələrindən daha yüksək dərəcələrlə gedilsin. Bu isə özlüyündə aşağıdakıları əldə etməyə imkan verər.

Birincisi, ilkin yüksək səviyyəli dərəcələr sonrakı danışıklar üçün «ehtiyat» rolunu oynayacaqdır. Danışıklar zamanı heç şübəsiz ki, Azərbaycan sərt pressinqə məruz qalacaqdır. Lakin milli istehsalçıların maraqlarına zidd olan şərtlərlə ÜTT-yə üzv olmaq olmaz. Buna görə də «Azərbaycan MDB məkanında «ÜTT-yə üzv olan ilk ölkə olacaq» kimi populist şüarlardan qaçmaq lazımdır. Bu zaman Çinin təcrübəsindən istifadə etmək faydalı olardı. Çin 10 ildən artıqdır ki, ÜTT-yə üzv olmaq üçün danışıklar aparır və eyni zamanda iqtisadi tərəqqiyə əsaslanaraq güclü ixrac eksnansiyasını həyata keçirir. Danışıklarda elə bir siyasət həyata keçirilir ki, ölkə təşkilata üzv olduqdan sonra mümkün iqtisadi

ziyanı minimuma endirə biləcək kompromislər işlənilib hazırlansın və prinsiplial məsələlər üzrə ölkənin mövqeləri qorunsun.

İkincisi, Azərbaycan nə qədər iqtisadiyyatını «açıq» elan etsə də proteksionizm siyasəti yeritməyə məcburdur. Buna bizi idxalçıların ölkəyə axını və yerli istehsalı qorumaq zərurəti məcbur edir. Əlbəttə ki, bu zaman kütləvi proteksionizmdən qaçmalı və subyektiv proteksionizm siyastini tətbiq etmək lazımdır. ÜTT-yə üzv olan zaman daxili bazarın ayrı-ayrı sektorlarını yüksək dərəcəli tariflərlə qorumaq lazımdır. Bundan ÜTT-nin üzv ölkələrinin özləri də istifadə edirlər. Belə ki, Avropa İttifaqında ərzaq malları və kənd təsərrüfatı xammalı üzrə konvensiya rüsumlarının səviyyəsi 51,3 faiz, avtonom rüsumlarının səviyyəsi 61,5 faiz təşkil edir (advalor dərəcələrə ekvivalentdə). Bəzi mallar üzrə isə bu göstəricilər 100 faizivə 180 faizi belə keçib. Yeri gəlmişkən ÜTT ilə danışıqlara başlayarkən Rusiya advalor rüsum dərəcələrininsərhəddini 30 faiz müəyyən etməklə səhvə yol verib ki, bu da hazırda davam edən danışıqlarda onları tez-tez çətin vəziyyətə salır.

Daxili bazarın qorunması üçün tarif vasitələrilə yanaşı, ÜTT standartlarının yol verdiyi qeyri-tarif vasitələrindən də istifadə etmək olar. Bu zaman kəmiyyət məhdudiyyətlərindən, texniki standartlardan, sanitari və fitosanitar tədbirlərdən, həmçinin xüsusi növ rüsumlardan (antidempinq, kompensasiya) istifadə etmək olar.

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün digər güclü tədbir tarif dərəcələrinin eskalasiyasının prinsiplərinə əməl etmək olar. Tarif eskalasiyası sənayeyə münasibətdə həyata keçirilə bilən selektiv proteksionizm siyasətinin mühüm vasitəsidir. İdxal edilən xammal və aşağı emal səviyyəli məhsullara tətbiq edilən tarif dərəcələrinin hazır məhsullara nisbətən daha intensiv templərlə aşağı salınması yüksək səviyyəli emal məhsullarının daxili bazarını daha effektiv qorumağa imkan verir.

ÜTT-yə daxil olarkən tarif siyasətinin çox vacib vəzifələrindən biri də mümkün ümumi iqtisadi mənfi nəticələrin (sosial ziddiyyətlərin genişlənməsi,

işsizliyin artması və maliyyə büdcə problemlərinin yaranması) minimuma endirilməsidir.

Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması üçün onun dəqiq iqtisadi strategiyasını hazırlamaq lazımdır. Azərbaycan ÜTT-yə daxil olmağa tələsmədən nə qədər yaxşı hazırlaşarsa, onun dünyanın inkişaf etmiş ölkələri ilə yanaşı durmaq şansı bir o qədər çox olacaqdır.

Azərbaycanın Respublikasının DTT-yə üzv olmaqda əsas məramı

Azərbaycan Respublikasının DTT-yə daxil olmaqda qarşısına qoyduğu əsas məqsədlər aşağıdakılardır: dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesini sürətləndirmək; dünyanın çox ölkələri ilə DTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi prinsiplər, normalara yugun ticarət əməliyyatları aparmaq; DTT qaydalarını tətbiq etməklə birbaşa xarici investisiyaların həcmi genişləndirmək; DTT-nin və münaqişələrin həlli mexanizmindən yararlanmaq; DTT-yə üzv olan ölkələrin öz aralarında müəyyən etdiyi üstünlüklərdən xeyir əldə etmək; Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun ixrac potensialını artırmaq imkanı qazanmaq; ölkədə gedən iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və həmçinin digər dövlətlərin tərəfindən köməyin artırılmasına nail olmaq və s.

Azərbaycan Respublikasının DTT-yə daxil olmaq məqsədilə diqqət yetirilməli məsələlər

Azərbaycan Respublikasının DTT-yə üzv olmasına hazırlıq işlərinə dair Komissiyanın qəbul etdiyi Üzvolma Konsepsiyasına əsasən ÜTT ilə görüşlərdə Azərbaycan Hökumətinin tələbləri qeyd olunan prinsiplərə əsaslanmalıdır:

Azərbaycanın inkişafda olan ölkə olduğunu nəzərə alaraq DTT çərçivəsində digər ölkələrə təyin edilmiş müvafiq güzəştləri əldə etmək;

ÜTT qaydaları tam tətbiq olunana qədər maksimum uzun müddətli güzəştli müddətin verilməsinə çalışmaq;

Ölkə iqtisadiyyatı, əsasən də sənayesinin rəqabətqabiliyyətli sahələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən mallar üzrə idxal gömrük rüsumlarının yüksəldilməsinə nail olmaq;

rüsumların bir səviyyədə saxlanması məqsədi ilə əhəmiyyəti az olan mallar üzrə rüsumların aşağı salınması, əhəmiyyətli və hissiyyatlı mallar üzrə rüsumların isə yüksəldilməsi;

Xidmətlər sahəsində danışıqlar zamanı inkişaf etməkdə olan ölkələrə verilən xüsusi və differensial güzəştli rejimin Azərbaycana da tətbiqinə nail olmaq;

Aqrar sahədə subsidiyalar üzrə görüşlər zamanı illik kənd təsərrüfatı mallar istehsalının 10%-i həcmində dəstək verilməsinə nail olmaq;

İnkişaf etmiş dövlətlərin ölkəmizin DTT tələblərindən qıraqda qalan sazişlərə qoşulma təkliflərini diqqətlə öyrənmək və s.

(ABŞ, Avropa İttifaqı, Yaponiya, Avstraliya, Filippin) tərəfindən Memoranduma dair verilmiş suallara hazırlanmış cavablar müzakirə olunmuşdur.

İşçi Qrupunun üzvləri üzv olma prosesində Azərbaycana dəstək göstərməyə hazır olduqlarını qeyd etmişlər. İclasda İşçi Qrupunun üzvlərinin maraqlandıran bir çox suallar cavablandırılmışdır. Cenevrəyə səfər zamanı ABŞ, Avropa İttifaqı, Avstraliya, Litva, Moldova, Gürcüstan, İsveçrə, Kanada və Türkiyə ilə iki tərəfli görüşlər keçirilmişdir.

Azərbaycan tərəfi ÜTT Katibliyindən Azərbaycanın üzv olması üzrə müvafiq Faktiki Xülasənin (Factual Summary) hazırlanmasına başlanılmasını xahiş etmişdir.

FƏSİL 3. Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması və ixracın stimullaşdırılmasına təsiri.

3.1. Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması istiqamətində mövcud olan problemlər, onların həll yolları və mümkün nəticələri.

Ümumiyyətlə qeyd olunduğu kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektiv inkişaf qanunauyğunluqlarını və müasir reallıqları nəzərə alsaq, strateji planda ölkəmizin ÜTT çərçivəsində çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmasının, başqa sözlə, bu təşkilata üzvlüyümüzün alternativini yoxdur. 1997-ci ilin iyulunda ÜTT-yə müraciət əsasında Azərbaycan Respublikasına müşahidəçi statusu verilməsi ilə bu proses artıq başlanmışdır. Ötən dövr ərzində ölkəmizin xarici ticarət rejimi haqqında memorandum hazırlamış və DTT-nin idaeətmə struktutuna təqdim edilmişdir. Yaponiya, Avstraliya Avropa Ittifaqı və ABŞ-in sorğuları daxil olmuş və bu sorğulara cavablar hazırlanaraq təqlim olunmuşdur. Bir sıra görüşlər keçirilmiş və müzakirələr aparılmışdır. Bir sözlə, proses artıq getməkdədir.

Bu baxımdan indiki mərhələdə əsas məsələ həmin prosesin doğura biləcəyi mümkün mənfi nəticələrin aradan qaldırılmasını təmin edə bilən düzgün strategiyanın seçilməsindən ibarətdir. Çünki məhz düzgün seçilmiş strategiya, o cümlədən əsaslandırılmış öhdəliklər daxilində çox tərəfli beynəlxalq sazişlərin yaratdığı imkanlardan yararlanmaqla ölkəmizin xarici ticarət potensialının inkişafına və onun səmərəli realizasiyasına nail olmaq mümkündür.

Aydındır ki, çox tərəfli beynəlxalq sazişlərin ölkənin xarici ticarət potensialına mümkün mənfi təsirlərinin aradan qaldırılması ilk növbədə, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin mükəmməl milli tənzimləmə sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Doğrudur, dövlət müstqilliyinin bərpasından ötən dövr ərzində ölkəmizdə xarici ticarət – iqtisadi əlaqələrin inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik olan

ölkələrdə geniş tətbiq olunan vasitələr və üsullara əsaslanan liberal dövlət tənzimlənməsi sistemi formalaşmışdır. Lakin bu sistemin çox qısa bir zamanda formalaşması bu prosesin ölkə daxilində bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar aparılan islahatlarla lazımı səviyyədə uzlaşdırılmaması, dövlətin maliyyə və texniki imkanlarının məhdud olmasının keyfiyyətinə mənfi təsir göstərmişdir. Belə ki, ölkəmizdə ixrac yönümlü istehsal sahələrinin stimullaşdırılması, iqtisadi cəhətdən səmərəli olmayan idxalı əvəz edəbiləcək istehsal sahələrinin müdafiəsi və canlandırılması məqsədilə xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi vasitə və üsullarının imkanlarından çox zəif istifadə olunur. Hətta üzvü olan, liberal xarici iqtisadi rejimə malik inkişaf etmiş dövlətlərin belə zəruri hallarda çəkinmədən əlatdığı təsirli iqtisadi və inzibati tənzimləmə vasitələrinin tətbiqinə lazımı diqqət yetirilmir. İndiyə kimi ixracın subsidiyalaşdırılması ixrac istehsallarının ehtiyacları üçün idxal olunan mallara görə ödənilmiş rüsumların qaytarılması mexanizmləri işlənməmişdir. İxracın kreditləşdirilməsi, bu kreditlər üçün zəmanətlər verilməsi sisteminin qurulması, onların sığortalanması proqramları və sxemlərinin hazırlanması istiqamətində də görülmə işləri qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Ümumiyyətlə, ixracın tənzimlənməsi sərhəddə tətbiq edilən minimal, zəruri, operativ tənzimləmə tədbirləri ilə məhdudlaşmaqdadır. Hətta ÜTT çərçivəsində belə, xüsusi rejimin tətbiq olunduğu və ölkəmizin xarici ticarət əməkdaşlığının perspektivləri baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edən kənd təsərrüfatı və toxuculuq sənayesi sahələrində də zəruri ticarət siyasəti tədbirləri işlənməmişdir. Sudan və yanacaqdan istifadəyə görə güzəştlər istisna olmaqla, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinə və gəlirlərinə birbaşa təsir edən siyasət hələdə aparılmır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalına aid xüsusi məhdudiyyət tədbirləridə (mövsümi rüsumlar, tarif kvotaları və s.) tətbiq edilmir. Həmin məhsulların ixracı zamanı subsidiya tədbirlərindən də istifadə edilmir. Toxuculuq məhsullarının ticarət sahəsində də heç bir xüsusi rejimdən istifadə olunmur.

Təbii ki, belə bir vəziyyətdə çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşularkən,

dövlətimizin maliyyə və texniki imkanlarının məhdudluğu və qarşılaşdığı sosial-iqtisadi problemlərin ağırlığı əsas gətirilməklə, dövlət müstəqilliyinin və sərbəst bazar münasibətlərinə keçidin tələblərinə cavab verən və ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlüklərə iqtisadi potensialının inkişaf xüsusiyyətlərinə və daxili tələbatına uyğun ixtisaslaşma əsaslarına iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulmasının başa çatdırılması, o cümlədən xarici ticarət potensialının inkişafı və səmərəli realizasiyası üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə xarici-ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi isahəsində müəyyən güzəştlərin və əlavə hüquqların əldə edilməsinə nail olmaq lazımdır.

Beləliklə aparılan təhlilləri və çıxarılan nəticələri ümumiləşdirərək belə bir qənaətə gəlirik ki, ölkəmizin ÜTT çərçivəsində çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulması strategiyasının müəyyənləşdirilməsi, o cümlədən üzlüklə əlaqədar müxtəlif məsələlərə dair öhdəliklərin hazırlanması zamanı xarici ticarət potensialımıza mümkün mənfi təsirlərin qarşının alınması məqsədilə aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

1. İlk növbədə, keçid iqtisadiyyatı inkişaf etməkdə olan ölkə statusu əldə olunmasına və üzlük şərtlərinin iqtisadiyyatımızın inkişafı məqsədlərinə xidmət etməsinə nail olunmalıdır. Belə ki, ölkələrin ÜTT-yə hansı şərtlərlə üzv qəbul edilməsi, hər şeydən əvvəl, qrupun danışıqlar mərhələsinə nə kimi statusla tələblərin irəli sürülməsindən asılıdır. Bu da təşkilatın sənədlərində nəzərdə tutulmuş güzəştlərdən istifadə cəhətdən mühüm rol oynayır. ÜTT sənədlərində isə ölkələrin statusu məsələsi zəif istifadə edildiyindən bir çox anlaşılmazlıqlar yaranır. Məsələn, BMT-nin Ticarət və İnkişafı üzrə Komitəsi tərəfindən zəif inkişaf etmiş hesab edilən ölkələrdən ÜTT-də inkişaf etmiş ölkələrlə eyni, bəzi hallarda hətta daha ciddi öhdəliklər qəbul etməsi tələb olunur. Bunu MDB ölkələrinin danışıqlar təcrübəsindən müşahidə etmək mümkündür. Məhz bu səbəbdən də göstərilən məqamlara xüsusi diqqət yetirilməlidir. Başqa sözlə, keçid iqtisadiyyatlı ölkə olduğumuzdan irəli gələn problemlərin təşkilat tərəfindən nəzərə alınmasına çalışmalı və nəticədə inkişaf etməkdə olan üzv-

ölkələrə nisbətən daha güzəştli üzvlük qaydalarını müəyyən edilməsinə səy göstərməlidir;

2. Təşkilatın iqtisadiyyatımızın real sektorunun inkişafına maneçilik törədən tələblərinin qəbuledilməsindən boyun qaçırılmalıdır. Əksinə, formalaşmaqda olan milli iqtisadiyyatımızın, o cümlədən xarici ticarət potensialımızın inkişafı məqsədilə səmərəli şəraitin təmin edilməsi görüşlərin mahiyyətini təşkil etməli və indiki mərhələdə daxili bazarın ticarət siyasəti üsulları gücləndirilməlidir. Bu zaman iqtisadiyyatımızın real sektorunun qeyri-neft sahələrinə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində köklü dəyişikliklərə nail olunması ticarət rejimimizin sərbəstləşdirilməsi üzrə götürüləcək tədbirlərin əsas və vacib şərti kimi çıxış etməlidir. İstehsal-investisiya əməkdaşlığı sahəsində qeyd olunan keyfiyyət dəyişikliklərini əldə etməyə qədər inkişaf potensialı olan istehsal sahələrinin xarici rəqabətin mənfi təsirindən ciddi müdafiəsi təmin edilməlidir. Əks halda, hal-hazırda malik olduğumuz xammal, ən yaxşı halda isə ilkin emal məhsullarının ixracı, elm tutumlu və istehlak təyinatlı son məhsulların idxalı ilə səciyyələnən ixtisaslaşmaya əsaslanan xarici ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq modelinin və onun doğurduğu mənfi meyillərin uzun müddət saxlanılacağı şübhəsizdir. Qeyd edilən məqsədə nail olmaq üçün isə ÜTT qarşısında qeyri-rəsmi öhdəliklərin (ilk növbədə, üzvlük prosesində mövcud institutional bazarın dəyişdirilməsini, habelə qüvvədə olanlara müqayisədə daha proteksionist üsulları tətbiq etməyi qadağan edən öhdəliklərin) qəbuledilməsindən qaçılmalıdır. Göstərilən bu öhdəliklər ÜTT-nin əsas sənədlərində təsbit edilməmişdir, lakin axırıncı illərin təcrübəsindən məlum olur ki, danışıqlar mərhələsində olan ölkələr hər vəchlə onları qəbuletməyə məcbur edilirlər;

3. Üzvlük prosesində ortaya çıxan problemlərdən müəyyən hissəsinin lazımi biliklərə malik mütəxəssislərin çatışmamazlığı və maddə-texniki təchizatın zəifliyi ilə şərtləndiyini əsaslandırmaqla təşkilatın ölkəmizə texniki yardımının artırılması üçün səylər göstərməlidir;

4. Ölkəmizin digər ölkələrlə müqayisədə daha ağır şəraitdə üzvlük prosesi-nə qoşulduğunun nəzər alınmasına nail olmaq lazımdır. Bunun üçün ərazimizin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğal olunduğu və böyük sayda qaçqın və köçkün əhalinin mövcudluğu əsas gətirilməklə azad ediləcək ərazilərdə istehsalın təşkili, habelə qaçqın və köçkün əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədilə tənzimlənmə alətlərindən daha sərbəst istifadə imkanları nəzərdə tutulmasının vacibliyi izah olunmalıdır.

5. ÜTT üzvlüyünə hazırlığımızın indiki mərhələsində qarşımızda duran mühüm məsələlərdən biri də ölkədə sağlam rəqabət mühitinin və istehsalının kişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Çünki yalnız bu şərtlər daxilində ölkəmizdə rəqabət qabiliyyətli, yüksək texnoloji məhsulların istehsalını qurmaq mümkün ola bilər ki, bu cür istehsalların xarici və yerli bazarlarda maraqlarının müdafiəsi ideyasıda ÜTT-yə üzvlük istiqamətindəki söylərimizin qayəsini təşkil etməlidir. Əks halda isə təşkilatda üzvlüyümüz öz məntiqi əsasın itirmiş olar;

6. Öhdəliklərin məqbul variantları yerli istehsalçıların maraqlarının təmin edilməsi, ölkədə yaşayış (istehlak) səviyyəsinin aşağı düşməməsi, büdcə gəlirlə-rinin azalmaması, tədiyə balansının vəziyyətinin pisləşməməsi kimi meyarlar əsasında seçilməlidir.

Bir sözlə, ÜTT-yə üzvlük və üzv-ölkələrlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq üçün keyfiyyətə yeni zəmin qurulmalıdır. ÜTT-yə üzvlük məqsədi kimi deyil, Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya olunması üzrə aparılan işlərin yalnız mərhələlərindən biri kimi çıxış etməlidir.

Göründüyü kimi ölkəmizin xarici ticarət potensialının inkişafı və səmərəli realizasiyası maraqları çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmaq, o cümlədən ÜTT-yə üzvlük istiqamətlərində aparılan işlərin bir dəfəlik kampaniya deyil, ardıcıl kompleks və uzun müddətli xarakter almasını tələb edir. Qeyd olunan müddət isə iqtisadiyyatımızın struktur yenidən qurulması və modernləşdirilməsi, ölkənin korporativ strukturlarının islahatı, təsərrüfat əlaqələrinin dövlət

tənzimlənməsinin əsaslı sisteminin formalaşdırılması vəziyyətlərinin yerinə yetirilməsinə sərf edilməlidir.

Zənnimizcə belə yanaşma çox tərəfli beynəlxalq sazişlərin (o cümlədən ÜTT çərçivəsində) ölkəmizin xarici ticarət potensialına mümkün mənfi təsirlərinin qarşısının alınmasına imkan verir və buna görə də bu cür sazişlərə qoşulma, o cümlədən ÜTT-yə üzvlük strategiyasının hazırlanmasında metodoloji əsas kimi istifadə oluna bilər.

Aydın məsələdir ki, çox tərəfli beynəlxalq sazişlərin hər hansı bir ölkənin xarici ticarət potensialına mümkün təsirlərinin qiymətləndirilməsi, ilk növbədə, bu potensialın mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsini və inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini nəzərdə tutur.

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikası güclü xarici ticarət potensialına malikdir və bu potensialın inkişafı, səmərəli realizasiyası üçün əlverişli şəraitin yaradılması ölkə qarşısında duran bir çox aktual sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynamaqla yanaşı, perspektivdə onun dünyanın inkişaf etmiş ölkələri sırasına çıxmasını təmin edə bilər. Belə ki, əlverişli nəqliyyat-coğrafi və geosiyasi mövqedə yerləşən Azərbaycan Respublikasında zəngin təbii-iqtisadi potensialla yanaşı, bu potensialın təsərrüfat dövryyəsinə cəlb olunması üçün onilliklər ərzində formalaşmış çoxsahəli və çoxşaxəli istehsal-texniki potensial, bir çox sahələrdə güclü elmi-texniki potensial və ixtisaslı kadr ehtiyatları, infrastruktur sahələrinin, o cümlədən xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrlə bağlı infrastrukturun müəyyən dərəcədə inkişaf etmiş şəbəkəsi mövcuddur. Bununla yanaşı, ölkədə bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində yaranmış əlverişli sahibkarlıq və investisiya mühiti, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması, xarici işgüzar dairələrlə birgə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq təcrübəsinin mənimsənilməsi də bu potensialın səmərəli realizasiyası üçün mövcud imkanları daha da genişləndirir.

Lakin təhlil göstərir ki, bu potensialdan kifayət qədər tam və səmərəli

istifadə olunmur. Belə ki, bu sahədə bir çox problemlər və çətinliklər mövcuddur. Əsas problem və çətinliklərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

- İxracın əmtəə tərkibində xammal və enerji daşıyıcılarının xüsusi çəkisinin üstünlük təşkil etməsi və artmağa meyilli olması (ölkəmizin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu təbii üstünlüyə uyğun olaraq ixracın əmtəə tərkibində neft və neft məhsullarının xüsusi çəkisi yüksəkdir və ilbəil artmağa meyllidir. Belə ki, əgər 1995-ci ildə neft və neft məhsullarının ixracda payı 54,8% olmuşdursa, 2001-ci ildə bu göstərici 91,0%-ə çatmışdır. Əvvəlki illərlə müqayisədə neft və neft məhsulları üzrə ixracın əmtəə tərkibində xam neftin payının artması və emal məhsullarının payının azalması meylli də müşahidə olunur. Belə ki, 1999-cu ildə ixrac edilən neft və neft məhsullarının 42,7%-ni xam neft təşkil etdiyi halda, 2001-ci il də onun payı 2 dəfəyə yaxın artaraq 81,9%-ə çatmışdır. Bununla yanaşı ixrac olunan neft məhsullarının çeşidi də olduqca məhduddur. Ölkənin neft ehtiyatlarının intensiv şəkildə təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması və xammal şəklində ixrac olunmasının iqtisadiyyatın struktur yenidən qurulmasının başlanğıcında zəruri olduğu və mühüm rol oynadığı şübhəsizdir, lakin davamlı inkişafın təmin olunması baxımından ölkə ixracının təkcə xammal və enerji daşıyıcıları, o cümlədən neft və neft məhsulları hesabına genişlənməsi müsbət hal sayıla bilməz. Çünki ölkə ixracının xammal və enerji daşıyıcıları kimi mal qrupuna bağlılığı iqtisadiyyatın dünya bazarında baş verən konyuktur dəyişikliklərdən güclü asılılığına səbəb ola bilər. Buna görə də məhsulu xammal şəklində deyil, mütərəqqi texnologiyalardan istifadə etməklə emalını dərinləşdirmək yolu ilə, müxtəlif çeşidli son məhsula çevrildikdən sonra ixrac etmək ölkəmiz üçün daha məqbul variant sayılmalıdır. Odur ki, ixracın tərkibinin daha çox rəqabətə davamlı geniş çeşidli son məhsulun xüsusi çəkisinin artırılması hesabına optimallaşdırılması mühüm vəzifə kimi qarşımızda durur);

- ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlüklərə uyğun olaraq, həm istehsalı, həm də reallaşması nisbətən asan olan məhsulların

istehsalının genişləndirilməsinə və yeni istehsal sahələrinin yaradılması istiqamətində görülən işlərə kifayət qədər diqqətin yetirilməməsi (belə ki, ölkəmizdə mövcud olan mineral su mənbələri, yodlu-bromlu su yataqları və istehsal lunan pambıq, tütün, qoz, fındıq, biyan, yun, gön dələri xammalı və s. bu kimi ehtiyatlar əsasında həm istehsalı, həm də reallaşması nisbətən asan olan son istehlak mallarının istehsalını genişləndirmək və yeni istehsal sahələri yaratmaq üçün böyük imkanlar vardır. Məsələn, mineral suların istehsalı üçün lazım olan texnologiya, demək olar ki, ancaq onun təmizlənməsi və qablaşdırılması prosesini əhatə edir. Əvəzində isə mineral suların ixracı hesabına xeyli gəlir əldə etmək olar).

Aparılan təhlil göstərir ki, bu problem və çətinliklərin bir hissəsi dövlət müstəqilliyinin bərpası və sərbəst bazar münasibətlərinə keçidin tələblərinə uyğun laraq, ölkədə iqtisadi münasibətlərin və iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması ilə əlaqədardırsa, bir hissəsidə müstəqilliyə qədərki dövrdə iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən, Ermənistanın ölkəmizdə apardığı elan olunmamış işğalçı müharibə və onun törətdiy nəticələrdə (ərazimizin bir hissəsinin işğalaltına düşməsi, bir milyondan çox əhalinin öz daimi yaşayış yerlərindən çıxarılması, onların sosial problemlərinin həllinin dövlətin üzərinə düşməsi) bu problemlərin və çətinliklərin aradan qaldırılması sahəsində dövlətin imkanlarını məhdudlaşdırmış və əlavə problemlər yaratmışdır. Ona görə də ölkəmizin çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmas prosesində göstərilən problemlərin həllinin zəruriliyi əsas gətirməklə, digər ölkələrlə müqayisədə daha ağır şəraitdə üzlük prosesinə qoşulmağımızın nəzərə alınmasına nail olmaq lazımdır. Əks təqdirdə, hazırda dövlətin maliyyə ehtiyatlarının məhdudluğu ucbatından kifayət qədər qorunmayan və investisiya qıtlığı səbəbindən texniki və texnoloji cəhətdən yeniləşməsi ləngidiyinə görə rəqabət qabiliyyəti aşağı olan istehsal sahələrinin inkişaf perspektivlərini itirmiş olarıq.

İndi isə belə bir vəziyyətdə çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmayan

ölkəmizin ticarət potensialına göstərə biləcəyi mümkün təsirləri qiymətləndirməyə çalışaq.

ÜTT üzvü olan ölkələrin mütarəqqi təcrübəsindən çıxış etsək belə bir qənaətə gələ bilərik ki, çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmaq emaledici sahənin mallarının ixracını artarmaga, iqtisadi baxımdan inkişafetmiş dövlətlərin böyük həcmə malik sənaye məhsulları bazarlarına daxil olmağı, maraqlarımızın müddəası üçün ÜTT mexanizmlərindən istifadə etməyə, digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrimizin davamlı olmasına nail olma, beynəlxalq ticarət prinsiplərinin hazırlanmasında iştirak etməyə, heç bir beynəlxalq təşkilatda ticarət münaqişələrinin həll mexanizmindən istifadə etməyə, investisiyaların cəlb edilmə şəraitini daha da əlverişli vəziyyətə gətirməyə imkan verə bilər.

Şərqi Avropa ölkələrinin və Rusiyanın təcrübəsindən göründüyü kimi, keçid dövrünü keçən dövlətlər üçün xarici məkana çıxış istiqamətində ən böyük əngəllər qlobal proteksionizm siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən antidempinq tədbirləri ilə bağlıdır. Belə ki, dempinq məsələlərində onlara sərbəst bazar iqtisadiyyatı olmayan ölkələrə münasibətdə istifadə olunan prinsiplər tətbiq oluna bilər. Bu zaman antidempinq təhqiqatı keçirən üstün mövqeyə malik dövlətlər, hər zaman, həmin ölkələrin müəssisələrindəki istehsal məsrəflərini və bazarlarındakı faktiki qiymətləri nəzərə almadan deyilən parametrləri özləri üçün uyğun gələn digər ölkələrin daxili qiymətlərindən çıxış edərək süni şəkildə müəyyinləşdirirlər. Elə həmin səbəblər zəif ölkələrə əsas rəqabət üstünlüklərində ən aşağı işçi qüvvəsi və böyük həcmli təbii ehtiyatlardan tam şəkildə istifadə etmələrinə mane olurlar. İqtisadi yüksəlişin ilkin mərhələsində iqtisadiyyatımızın perspektiv sahələrinin dünyavi rəqabət gücünün əsasən ilkin istehsal amilləri hesabına yüksəldilməsinin mümkünlüyü həqiqətini, habelə çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmaq kimi diskriminasiyadan azad oluna biləcəyimizi, antidempinqin haqsız şəkildə ölkəmizə tətbiq olunmasının mümkünsüzlüyünü nəzərə alsaq, deyilən sazişlərə qoşulmaqdan əldə edəcəyimiz üstünlüklər barədə daha dolğun fikir söyləyə bilərik.

Ümumiləşdirmə aparsaq, demək olar ki, ölkəmizin çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulması ilə milli iqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfat sisteminə daha sıxı nteqrasiya olunması və beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğumuz müqayisəli üstünlüklərin reallaşdırılması üçün geniş imkanlar açılacaqdır.

Bu isə mövcud şəraitdə aşağıdakı kimi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər: ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bir problemə çevrilə bilər. Belə ki, ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı sahəsində hələdə ÜTT-nin tələblərinə və qaydalarına, xüsusən də subsidiyalarla əlaqədar tələblərə, sanitariya və fitosanitariya qaydaları əmələtəkməklə lazım olan həcmdə rəqabət qabiliyyətli ərzaq məhsulları istehsal etmək mümkün deyildir;

hazırkı şəraitdə iqtisadiyyatın rəqabət abiliyyətliliyi aşağı olduğundan, çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qeyd-şərtsiz qoşulmaqla milli yerli istehsalçıların müdafiə olunmaması və daxili bazarın xarici rəqabətə açılması kimi öhdəliklərin götürülməsi xarici istehsalçıların ekspansiyasının güclənməsinə, beləliklə də inkişaf potensialı olan yerli istehsal sahələrinin inkişaf perspektivlərin itirməsinə səbəb ola bilər. Xatırladaq ki, ÜTT çərçivəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı sahələrinin müdafiəsinə müəyyən qədər mülayimlik nümayiş etdirilirsə də iqtisadiyyatın digər sahələri üçün belə müdafiə tədbirləri ÜTT-nin digər üzv-ölkələrinə qarşı diskriminasiya hesab olunur ki, bu da onun bazar prinsiplərini pozulması kimi qiymətləndirilir;

çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə (o cümlədən ÜTT çərçivəsində) qeyd-şərtsiz qoşulmaq ölkəmizin tədiyə balansının pisləşməsinə o cümlədən qızıl-valyuta ehtiyatlarının azalmasına və səmərəsiz tıfədəsinə də səbəb ola bilər. Belə ki, indiki şəraitdə daxili bazarın xarici rəqabətə açılması, xalis ixracın azalması, sonra dan isə xarici ticarət balansında kəsirin əmələgəlməsi ilə müşayiət oluna bilər ki, bu da uzun müddət davam etsə, milli valyutanın real məzənnəsi ilə nominal məzənnəsi arasında kəskin fərq əmələgəlməsinə gətirib çıxara bilər. Bu halda dövlət milli valyutanın məzənnəsini sabit saxlamaq üçün qızıl-valyuta ehtiyatlarını sərf etmək məcburiyyəti qarşısında qala bilər, başqa sözlə, bu

ehtiyatların səmərəsizis tıfadəsi baş verə bilər;

dövlət büdcəsinin gömrük rüsumları və vergiləri ilə bağlı olan gəlirləri kəskin şəkildə azala bilər. Belə ki, hazırda gömrük rüsum və vergiləri dövlət büdcəsi gəlirlərinin 24,0%-ni təşkil edir. Odur ki, indiki şərait də çox tərəfli beynəlxalq sazişlər çərçivəsində gömrük rüsum və vergi dərəcələrinin azaldılması üzrə öhdəlik götürülməsi dövlət büdcəsi gəlirlərinin kəskin şəkildə azalmasına və əlavə sosial-iqtisadi problemlərin (o cümlədən ölkənin xarici ticarət potensialının inkişafı və səmərəli realizasiyası ilə əlaqədar problemlər) yaranmasına səbəb ola bilər.

Eyni zamanda nəzərə alınmalıdır ki, istehsalın mövcud durumunda (texniki və texnoloji gerilik, real sektorun emaledici sahələrində böhranın davam ediməsi və s.) xarici bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi yalnız çox az məhsullar üçün mümkündür. Belə ki, təəssüflə də olsa qeyd etməliyik ki, artıq ənənəvi olaraq ixracımızın əsas hissəsini neft və neft emalı məhsulları təşkil edir ki, karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarlarında satışında ciddi maneələr yoxdur. Belə məhsulların satışının genişlənməsini əsasən iki amil – onların hasilatı və emalı sahəsindəki güclərin həcmi və nəqliyyat sistemlərinin keçirmə qabiliyyəti azalda bilər.

Qeyd olunmalıdır ki,, dünya ticarətində payı 0,015 faiz olan ölkəmizin bu sazişlər çərçivəsində beynəlxalq səviyyədə ticarət-iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi qaydalarının hazırlanmasında iştirak etməklə prinsipləri öz milli mənafeyimizə uyğunlaşdırmaq üçün geniş imkanları olmasını çox da ciddi qəbul etmək olmaz.

Çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmağın birbaşa sərmayələrin miqdarını artıracağına da böyük ümidlər bəsləmək olmaz. Belə ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu iki proses arasında bir mənalı səbəb-nəticə asılılığının olması təcrübədə sübuta yetməmişdir .

Deyilənlər çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmaq məsələsinə daha həssa yanaşmağı tələb edir. Belə ki, çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qoşulmaq

ideyasının düzgün müəyyən edilməməsi, üzvlüklə bağlı məsələlərdə tələsikliyə yol verilmə paradoksal bir vəziyyətin yaranmasına səbəb ola bilər. Ölkəmiz kifayət qədər ciddi öhdəliklərin qəbulu hesabına rəqabət üstünlüyünə malik əmtəələrlə xarici bazarlara, o cümlədən inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarına çıxış imkanları əldə etməklə yanaşı, həmin məhsulların ölkədəki istehsalı şərtlərinə xələl gətirə bilər.

3.2. İxracın stimullaşdırılması və ÜTT-yə üzvlük çərçivəsində perspektiv qiymətləndirmə

Empirik araşdırmalar göstərir ki, son illərdə Azərbaycan Respublikasında ixracda struktur dəyişikliyinə aparılmasında əsas prioritet ölkənin ixracda neft və neft məhsullarının azaldılması kimi qeydə alınmışdır. Xüsusilə “Azərbaycan - 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasında qeyd edildiyi kimi, neftdən kənar sənaye sahələrinin ənənəvi istehsal sahələrinin (kimya sənayesi, metallurgiya, maşınqayırma, elektrotexnika, elektronika, yüngül sənaye, yeyinti sənayesi və s.) inkişaf etdirilməsi və ixrac potensialının genişləndirilməsi bu prioritet istiqamətlər arasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Hesab edirik ki, ölkəmizdə yeni iqtisadi şəraitdə ixracın stimullaşdırılması baxımından bir sıra institutsional və qanunvericiliklə bağlı islahatların həyata keçirilməsi olduqca zəruridir. Bu baxımdan Azərbaycanda iqtisadi inkişafın əsas daşıyıcısı rolunu oynayacaq olan kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərinin beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, ixrac yönümlü maliyyə imkanlarının artırılması və investisiyaların təşviqi istiqamətində davamlı islahatlar aparılmalıdır.

Bu çərçivədə qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq ticarət əməliyyatları ilə əlaqədar gömrük rəsmiləşdirilməsinin daha çevik və şəffaf həyata keçirilməsi, həmçinin riskin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə əsaslanan avtomatlaşdırılmış elektron informasiya sisteminin imkanlarından istifadə etməklə, yarana biləcək təhlükənin səviyyəsinin əvvəlcədən müəyyən edilməsi, gömrük nəzarəti

üsullarının idxal-ixrac qaydaları üzrə tətbiqinin daha da optimallaşdırılması məqsədilə təsdiq edilən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 21 may tarixli 920 nömrəli Fərmanı ilə “Məhsulların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları” böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Bundan başqa qeyri-neft sahəsi mallarının ixracının həvəsləndirilməsi, rəqabət qabiliyyətli qeyri-neft məhsullarının istehsalı və ixracının, ənənəvi və yeni bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, həmin sahədə əlverişli şəraitin daha da təminatı məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 1 mart tarixli 811 nömrəli Fərmanı ilə ixrac məhsullarına ixrac təşviqinin maliyyələşdirilməsi və geri ödəmə təşviqlərinin verilməsi mexanizmi də yaradılmışdır. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, investorların Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində və “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmiş güzəştlərdən faydalanması imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə “İnvestisiyaların təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 18 yanvar tarixli 745 nömrəli Fərmanı ilə “İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası” təsdiq olunmuşdur.

Lakin aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu sahədə görülən tədbirlərə rəğmən ölkəmizdə biznes subyektləri üçün ixrac yönümlü maliyyə məhsullarının sayı çox azdır. Ölkədə təklif olunan maliyyə məhsullarının təhlili göstərir ki, hazırda KOS subyektləri, əsasən, iki növ dəstək alətini əldə edə bilirlər ki, bunlara da ixracdan əvvəl və ya malın göndərilməsindən sonra təklif edilən kredit mexanizmləri aiddir. Başqa ölkələrin təcrübələrində istifadə olunan digər ixracın maliyyələşdirilməsi məhsullarına aşağıdakıları misal göstərmək olar: xarici ölkələrdə satış sərgilərinin keçirilməsi üçün qrantlar, mükafatlar – ixracatçı şirkətlərə xaricdə satış sərgilərində iştirak etməyə imkan verir; qısa müddətli ixrac krediti sığortası – kommersiya riskləri səbəbindən yaranmış itkilərin qarşılanmasını təmin edir; yerli və beynəlxalq

faktoring – bu maliyyə xidməti debitor borcların idarə edilməsi və bu borclar əsasında maliyyələşmə mexanizmlərini təklif edir; akkreditiv və bank qarantiyaları kimi sənədli əməliyyatlar – belə əməliyyatlar həm ixracatçıları, həm də idxalçıları bir sıra risklərdən qoruyan beynəlxalq maliyyə alətləridir.

Qiymətləndirmələrimiz sübut edir ki, ölkəmizdə hazırda bankların beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı təklif etdikləri maliyyə məhsullarının sayı olduqca məhduddur. Bəzi banklar isə ümumiyyətlə sənədli akkreditiv, qaytarıla bilən akkreditiv, beynəlxalq bank qarantiyaları, beynəlxalq faktoring əməliyyatları kimi xidmətləri təklif etmirlər. Nəticədə biznes subyektləri tərəfindən beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının, xüsusilə də ixrac əməliyyatlarının effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün ciddi maliyyə çatışmazlığı yaranır. Bu baxımdan hesab edirik ki, banklar tərəfindən beynəlxalq ticarətin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilən xidmətlərin çeşid və keyfiyyətinin inkişaf etdirilməsi və tətbiqi sahibkarların beynəlxalq əməliyyatlardan əldə etdikləri mənfəəti əhəmiyyətli dərəcədə artırma bilərlər.

“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə göstərildiyi kimi, sahibkarlıq subyektlərinin beynəlxalq standartlara və tələblərə uyğunlaşdırılmasına dəstək göstərilməsi ixracın stimullaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bununla birgə, müxtəlif hökumətlər arasındakı sazişlərin və tərəfdaşlıq müqavilələrinin yaratdığı imkanlar KOS subyektləri arasında daha geniş təbliği, onlara verilən fürsətlərdən daha yaxşı faydalanmasını təmin edə biləcək digər mexanizmlərin formalaşdırılması və tətbiqi də prioritet istiqamətlərdəndir. Bu məqsədin realizasiyası üçün müvafiq dövlət qurumları tərəfindən ölkə üçün strateji əhəmiyyəti, rəqabətə davamlılığı, gətirdiyi iqtisadi dəyəri və digər meyarlar əsasında pilot sahələri seçilməsi və bu sahələrin selektiv stimullaşdırılması, orta və uzunmüddətli perspektivdə strateji əhəmiyyət daşımaqdadır.

Sahibkarların rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün onlara yeni texniki reqlamentlərin, innovasiyaların tətbiq edilməsi üçün keçid müddətinin verilməsi istehsalçılara tədricən yeni texnologiyaları öz istehsal proseslərində tətbiq imkanları təmin etməyə imkan yaradacaq. Bu prosesin dəstəklənməsi üçün yeni texniki reqlamentləri tətbiq edən istehsalçılara qrantların və güzəştli kreditlərin verilməsi ölkəmizdə daha təhlükəsiz və daha keyfiyyətli məhsulların istehsalı baxımından həvəsləndirilməsi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə əsaslanaraq ixracın stimullaşdırılması istiqamətində göstərilən fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsində bir sıra risklər də mövcuddur ki, bunlar da aşağıdakı kimi sıralana bilər: yerli bankların KOS subyektlərinə beynəlxalq ticarət və ixrac üçün vacib olan maliyyə məhsul və xidmətlərini təqdim edə bilməməsi; KOS subyektlərinin xarici bazarlarda rəqabətə davam gətirməməsi; Sahibkarlıq subyektlərinə xarici investorların marağının az olması; beynəlxalq ticarətlə bağlı maliyyə risklərinin düzgün idarə edilməməsi nəticəsində KOS subyektlərinin ödəniş qabiliyyətini itirməsi

Apardığımız qiymətləndirmələr göstərir ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin xarici bazarlara çıxış üçün maliyyə, texniki və insan resursları, eləcə də bu sahədə bacarıqları iri şirkətlərə və qonşu ölkələrə nisbətən daha məhduddur. Bu çatışmazlığın aradan qaldırılması istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməsi xüsusilə əhəmiyyətlidir. Belə ki, xarici ölkələrə ixrac missiyalarının təşkili, beynəlxalq bazarların konyunkturasının öyrənilməsi və marketinq fəaliyyəti, “Made in Azerbaijan” brendinin xarici ölkələrdə təşviqi, milli firmaların ixracla əlaqədar xaricdə sertifikat və patent almasının təşviqi ilə əlaqədar mexanizmlər formalaşdırılması həmin proses çərçivəsində həyata keçirilməkdədir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan malların vahid məlumat bazasının yaradılması istiqamətində tədbirlər görülməkdədir. Bu istiqamətdə ən effektiv vasitələrdən biri kimi sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət göstərdikləri sektorlar üzrə assosiasiyalarda bir araya gələrək səylərinin və imkanlarının artırılması hesab edilə bilər. Bu assosiasiyalar sahibkarlıq

subyektləri üçün faydalı və zəruri xidmətlər göstərilməsində, onların bu xidmətlərdən güzəştli və əlverişli şərtlərlə istifadə etməsini təşviq edilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

ÜTT-yə üzvlük çərçivəsində hesab edirik ki, sahibkarlıq subyektlərinin ixrac göstəricilərinin artırılması, habelə ixracın şaxələndirilməsi (ixracda daha çox qeyri-neft məhsullarının əhatə olunması) məqsədilə Azərbaycanda bir çox sənaye sahələrində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ixracının təşviqinə ciddi ehtiyac duyulur. Strateji Yol Xəritəsində göstərildiyi kimi, bu təşəbbüslərin icrası məqsədilə pilot sektorlar əsas götürülməklə, ayrı-ayrı sahələr üzrə ixrac assosiasiyalarının formalaşdırılması zəruridir. Müəyyən edilmiş sektorlarda potensial ixrac bazarları və sahibkarlıq subyektlərinin həmin bazarlarda rəqabət üstünlüklərinin təhlil edilməsi, həmin subyektlərin ixrac potensialının qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyətli bir addımkimi qiymətləndirilə bilər. Assosiasiyaların əsas fəaliyyətinin ayrı-ayrı sektorların tələbatlarından asılı olaraq formalaşdırılması, habelə onların fəaliyyət istiqamətlərinə sahibkarlıq subyektləri arasında bir sıra ixracyönümlü əməkdaşlıq, həmçinin seminar, treyn inqlər, təlim və kursların təşkili yolu ilə biliklərin artırılması, beynəlxalq ticarətin təşviqi, satış və alış missiyaları, ixrac məhsullarının qeydiyyatı, reklam fəaliyyətləri və brendin yaradılması, yerli və beynəlxalq tədbir və sərgilərdə iştirak, marketlər və anbarlar, hədəf bazarlar və bu bazarlarda mövcud qanunvericilik haqqında bazar araşdırmaları, layihə əsasında tədqiqat və inkişaf dəstəyi, mərkəzləşdirilmiş məlumat bazasının idarə edilməsi və s. daxil edilməsini zəruri hesab edirik. Davamlı maliyyə vəsaitlərinin ayrılmasını təmin etməkməqsədilə assosiasiyalar vasitəsilə satılan ixrac məhsullarının müəyyən faizinin xidmət haqqı kimi ödənilməsi imkanları nəzərdən keçirilməsi də bu sahədəki fəaliyyətin əsas istiqamətləri sırasındadır . Lakin sahibkarlıq fəaliyyətinin fəaliyyətində də müxtəlif risklər mövcuddur ki, bunlara aşağıdakılar aiddir:

ixracda KOS-un xüsusi çəkisinin az olması;

təklif olunan xidmətlərin kiçik və orta sahibkarlığın tələbatına müvafiq olmaması;

ixrac assosiasiyalarının imkanlarından düzgün istifadə edilməməsi.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, beynəlxalq ticarət axınlarının sürətli artımı və milli iqtisadiyyatların konvergensiyası şəraitində ÜTT-yə üzvlük artıq milli dövlətlər üçün zərurətə çevrilməkdədir. Bu səbəbdən ölkəmizin ÜTT-yə üzvlüyünün sürətləndirilməsi yeni iqtisadi şəraitə uyğunlaşma prosesinin prioritet azimutlarından biridir. Çünki ölkəmizin ÜTT sistemindən kənarda qaldığı müddətcə ÜTT-yə üzv ölkələrin istehsalçıları beynəlxalq bazarlarda öz üstünlüklərini qazanırlar və bazar paylarını əldə edirlər. Digər tərəfdən Azərbaycan milli qanunvericiliyi vasitəsilə ÜTT razılaşmalarını yerinə yetirməyi və əlverişli, sabit və qabaqcadan xəbər verilə bilən ticarət və investisiya mühiti yaratmağı daha çox gecikdirdikcə, bir çox MDB və Qərbi Avropa dövlətləri daxil olmaqla ÜTT-nin razılaşmalarını yerinə yetirən digər ölkələr Azərbaycana yatırılacaq sərmayələri özlərinə cəlb edə bilmək imkanı əldə edirlər. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu proses çərçivəsində digər ölkələr ÜTT qaydaları ilə ticarət etmək sahəsində daha çox təcrübə əldə edirlər ki, bu da onlara öz istehsalçılarını və ticarət hüquqlarını daha səmərəli şəkildə qorumağa imkan yarada bilər. Üzvlük prosesi uzandıqca Azərbaycan ÜTT-nin gələcək qaydalarının öz ticari maraqlarını qoruyacaq şəkildə formalaşdırılmasında iştirak etmək imkanından məhrum qalacaqdır. ÜTT-yə üzvlük çərçivəsində iqtisadi şaxələndirmə və ixracın stimullaşdırılması siyasətlərinin geniş şəkildə tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Araşdırmalarımız müəyyən edir ki, ölkəmizdə qeyri-neft sektoruna yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinin intensivləşdirilməsi məqsədilə stimullaşdırıcı mexanizmlər tətbiq edilməsi, eləcə də ixrac yönümlü qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə dövlət və özəl sektorun investisiya əməkdaşlığı gücləndirilməsi olduqca vacibdir.

Bu məqsədlərin realizasiyası məqsədilə beynəlxalq ticarət əməliyyatları ilə əlaqədar gömrük rəsmiləşdirilməsinin daha çevik və şəffaf aparılması, həmçinin

risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələri əsasında avtomatlaşdırılmış elektron informasiya sisteminin imkanlarından istifadə edilməsi, yaranacaq təhlükənin səviyyəsinin əvvəlcədən müəyyən edilməsi, eləcə də gömrük nəzarəti formalarının idxal-ixrac prosedurları üzrə tətbiqinin genişləndirilməsi zərurətə çevrilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin xarici bazarlara çıxış üçün maliyyə, texniki və insan resursları, eləcə də bu sahədə bacarıqları iri şirkətlərə və qonşu ölkələrə nisbətən daha məhduddur. Fikrimizcə, bu çatışmazlığın aradan qaldırılması istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməsi xüsusilə əhəmiyyət daşımaqdadır.

ÜTT-yə üzvlük çərçivəsində hesab edirik ki, sahibkarlıq subyektlərinin ixrac göstəricilərinin artırılması, eləcə də ixracın regional və struktur baxımından şaxələndirilməsini gerçəkləşdirmək üçün Azərbaycanda bir çox sənaye sahələrində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ixracının təşviqinə ciddi ehtiyac var. Bu təşəbbüslərin isə icrası zamanı pilot sektorlar əsas götürülməklə, ayrı-ayrı sektorlar üzrə ixrac assosiasiyalarının formalaşdırılması zəruridir. Müəyyən edilmiş sektorlarda potensial ixrac bazarları və sahibkarlıq subyektlərinin həmin bazarlarda rəqabət imkanları təhlil edilməsi, bu subyektlərin ixrac potensialının qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyətli bir addımkimi qiymətləndirilə bilər.

Son olaraq hesab edirik ki, ÜTT-yə üzvlük prosesi çərçivəsində ixrac imkanlarının genişləndirilməsi və stimullaşdırılması üçün ciddi monetar, fiskal və struktur siyasət çərçivələrinin formalaşdırılması, qanunvericiliyin bu çərçivələri dəstəkləyəcək formada təkmilləşdirilməsi, eləcə də, bütün bu proseslərin adekvat institutsional idarəetmə mexanizminin hesabına realizasiyası olduqca əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyin iqazananandan dünyada mövcud olan və illərlə formalaşan beynəlxalq iqtisadi sistemə tam integrasiya olunması istiqamətində qəti tədbirlər keçirir. Ölkəmizin çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə

qoşulması ilə milli iqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfat sistemində daha sıx integrasiya olunması və beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğumuz müqayisəli üstünlüklərin reallaşdırılması üçün geniş imkanlar açılacaqdır.

ÜTT-na üzv olma prosesində ən əsas və vacib işlərdən biri kimi Mill İstehsalın İnkişafı Proqramının hazırlanması və qəbul edilməsini göstərmək lazımdır. ÜTT-da üzvlüyün bir sıra mübahisə edilməz üstünlükləri mövcuddur ki, bunlar da real faktlara əsaslanır. Belə ki, ÜTT sistemi çərçivəsində heç bir Beynəlxalq Təşkilatda analoqu olmayan ticarət mübahisələrinin həlli mexanizmi mövcuddur.

ÜTT-yə üzvlük ölkənin investisiya rejimini də gücləndirir. ÜTT-nın ilkin prinsiplərindən olan «Ən əlverişli rejim» və «Milli rejim» ilə birlikdə «Transparentlik», yəni «açıqlıq, şəffaflıq» prinsipini göstərmək olar. Bütün bu proseslərdən sonra ölkəyə maddi yatırımlarını edən investorlar öz investisiyalarının təhlükəsizliyində əmin olduqda, iş şəraiti maksimal dərəcədə şəffaf olduqda. Təbii ki, bütün bu cəhətlərdən perspektivli görünən Azərbaycan iqtisadiyyatına yardım göstərəcək və yeni iş sahələri açılacaqdır.

Lakin ÜTT-yə daxil olma zamanı yarana biləcək mənfi təsirləri dədiqqətdən kənarda qoymaq olmaz. İlk növbədə unudulmamalıdır ki, ÜTT-yə üzvlük iqtisadi siyasətin, xüsusilə xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində sərbəstliyimizin, qismən də olsa, məhdudlaşmasına gətirib çıxaracaqdır. Belə ki, ölkəmiz artıq birtərəfli qaydada gömrük rüsumlarını yüksəltmək, kəmiyyət məhdudiyyətləri və digər ticarət siyasəti tədbirlərini sərbəst tətbiq etmək imkanlarına malik olmayacaqdır. Bu isə mövcud şəraitdə aşağıdakı kimi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər:

- ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bir problemə çevrilə bilər. Belə ki, ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı sahəsində hələdə ÜTT-nin tələblərinə və qaydalarına, xüsusən də subsidiyalarla əlaqədar tələblərə, sanitar və fitosanitar qaydalar əmələtməklə lazım olan həcmdə rəqabət qabiliyyətli ərzaq məhsulları istehsal etmək mümkün deyildir;

- hazırkı şəraitdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi aşağı olduğundan, çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə qeyd-şərtsiz qoşulmaqla milli yerli istehsalçıların müdafiə olunmaması və daxili bazarın xarici rəqabətə açılması kimi öhdəliklərin götürülməsi xarici istehsalçıların ekspansiyasının güclənməsinə, beləliklə də inkişaf potensialı olan yerli istehsal sahələrinin inkişaf perspektivlərini itirməsinə səbəb ola bilər. Xatırladaq ki, ÜTT çərçivəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı sahələrinin müdafiəsinə müəyyən qədər mülayimlik nümayiş etdirilirsə də iqtisadiyyatın digər sahələri üçün belə müdafiə tədbirləri ÜTT-nin digər üzv-ölkələrinə qarşı diskriminasiya hesab olunur ki, bu da onun baza prinsiplərini pozulması kimi qiymətləndirilir;

- çox tərəfli beynəlxalq sazişlərə (o cümlədən ÜTT çərçivəsində) qeyd-şərtsiz qoşulmaq ölkəmizin tədiyə balansının pisləşməsinə o cümlədən qızıl-valyuta ehtiyatlarının azalmasına və səmərəsiz istifadəsinə də səbəb ola bilər. Belə ki, indiki şəraitdə daxili bazarın xarici rəqabətə açılması, xalis ixracın azalması, sonradan isə xarici ticarət balansında kəsin əmələgəlməsi ilə müşayiət oluna bilər ki, bu da uzun müddət davam etsə, milli valyutanın real məzənnəsi ilə nominal məzənnəsi arasında kəskin fərq əmələgəlməsinə gətirib çıxara bilər. Bu halda dövlət milli valyutanın məzənnəsini sabit saxlamaq üçün qızıl valyuta ehtiyatlarını sərf etmək məcburiyyəti qarşısında qala bilər, başqa sözlə, bu ehtiyatların səmərəsiz istifadəsi baş verə bilər;

- dövlət büdcəsinin gömrük rüsumları və vergiləri ilə bağlı olan gəlirləri kəskin şəkildə azala bilər. Belə ki, hazırda gömrük rüsum və vergiləri dövlət büdcəsi gəlirlərinin 24,0%-ni təşkil edir. Odur ki, indiki şəraitdə çox tərəfli beynəlxalq sazişlər çərçivəsində gömrük rüsum və vergi dərəcələrinin azaldılması üzrə öhdəlik götürülməsi dövlət büdcəsi gəlirlərinin kəskin şəkildə azalmasına və əlavə sosial-iqtisadi problemlərin (o cümlədən ölkənin xarici ticarət potensialının inkişafı və səmərəli realizasiyası ilə əlaqədar problemlər) yaranmasına səbəb ola bilər.

Artıq yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasının ÜTT-

na üzv olma istəyi ölkənin apardığı ticarət siyasətindən irəli gəlir. Bu siyasətin əsas məqsədi – dünya iqtisadiyyatına, beynəlxalq ticarətə maksimum səviyyədə səmərəli və uyğun şərtlərlə daxil olmaqdan ibarətdir.

Qeyd etdiklərimizə nail olmaqla bir sıra mühüm vəzifələri həyata keçirmək olar:

- Azərbaycan mənşəli mallar və xidmətlər üçün beynəlxalq bazarlara əlverişli və qeyri diskriminasiyalı şərtlərlə daxil olma;
- Ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə ixracın strukturunun tərkibinin təkmilləşdirilməsi;
- ÜTT-nin qaydalarını tətbiq etməklə liberal iqtisadiyyat şəraitində milli istehsalçıların hüquqlarının dəstəklənməsi.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olmasından əldə ediləcək əsas üstünlükləri:

- ticarətin və digər xarici-iqtisadi fəaliyyət formalarının inkişafı üçün daha əlverişli ayrı-seçkiliksiz, sabit və təhminədar şərtlərin yaradılması;
- təşkilata üzv dövlətlərin ticarət maraqlarının haqsız zərərdən qorunması kimi olduqca səmərəli (praktik olaraq yeganə) ticarət mübahisələrinin həlli üzrə ÜTT-nin mexanizminə yiyələnmə və s.

Son nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası hökuməti danışıqlar prosesində artıq təşkilata üzv olmuş dövlətlərin təcrübəsindən geniş şəkildə istifadə etməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. “Azərbaycan - 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası
2. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlakmallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi
3. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi
4. Elxan Mikayılov, *Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün kənd təsərrüfatına təsirləri*, USAID, Azərbaycanda Ticarət və İnvestisiya İslahatlarına Dəstək Proqramı, Bakı, 2010
5. İqor İ. Kavass, *ÜTT-yə üzvolma: Prosedur, tələblər və maliyyətlər*, Bakı, 2006
6. Qubad İbadoğlu, Azər Mehtiyev, Rəşad Əliyev, *Azərbaycan və Dünya Ticarət Təşkilatı*, Bakı, 2006
7. M.A.Mədətov, *Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və daxili bazarın qorunması*, Bakı, 2008
8. R.B. Atakişiyev, E.Ə. Mikayılov, *Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü və özəl sektor: Araşdırma nəticələrinin analitik hesabatı*, Bakı, 2008
9. Vüqar Bayramov, *Azərbaycanın ÜTT-yə Üzvlük Prosesinin Qiymətləndirilməsi üzrə Siyasət Sənədi*, Bakı, 2010
10. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев: Экспресс – об’ява. 2000
11. Самуельсон П. Экономика Т 2. Москва 2015
12. Дютлен И.И. Всемирная торговая организация, Москва – 1997
13. Əliyev A. Azərbaycanın iqtisadi siyasəti. Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı. Qanun 2003
14. Əliyev A.Ə. Azərbaycanın xarici ticarət iqtisadi əlaqələri. Bakı, 2001

15. Hüseynov F.I. Azərbaycan iqtisadiyyatının quruluşu, iqtisadi əlaqələri və onların səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri. Bakı, 1994
16. İqtisadiyyat və həyat curnalı 4, 6, 7, 9, 2003
17. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı «Səda» 2003
18. Azərbaycanın xarici ticarəti. 1998 – 2002-ci illər. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı 2003
19. Trend və Ox-Kam .Qeyri hökumət təşkilatının məlumatları
S F.Suturina. ВТО-угрозы и возможности в условиях выхода на международный рынок Москва.2008.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə1

MDB ölkələrin iÜTT-na qəbulu vəziyyəti.

Ölkələr	Başlanğıcproses	Sonproses
1.Rusiya	iyun 1993 –ciil	-
2. Ukrayna	dekabr 1993-cüil	-
3. Moldova	dekabr 1993-cüil	-
4. Ermənistan	dekabr 1993-cüil	-
5. Belarusiya	oktyabr 1994-cüil	-
6. Özbəkistan	dekabr 1994-cüil	-
7. Qazaxıstan	fevral 1996-cıil	-
8. Qırğızıstan	aprel 1996-cıil	dekabr 1998-ciil
9. Gürcüstan	iyul 1996-cıil	-
10. Azərbaycan	iyul 1997 cıil	-

Əlavə 2

ÜTT-nin ticarət sisteminin üzv-ölkələr üçün mənfəətləri

İşçilər üçün	Ölkə iqtisadiyyatı üçün		Ölkələr arasındakı qarşılıqlı əlaqələr üçün
	iqtisadi	siyasi	
1.Həyat dəyərinin aşağı enməsi	1. Gəlirlərin artımı	1. Ölkənin beynəlxalq nüfuzunun artması	1. Hamı üçün eyni imkanların təmin edilməsi
2. Daha geniş çeşidli əmtəə və xidmətlər seçimi	2. Məşğulluğun artımı	2. Lobbi fəaliyyəti tənzimlənməsi	2. Ticarət mübahisələrinin həllinin səmərəli mexanizmi
	3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin artması	3. Korrupsiya ilə mübarizə	3. Beynəlxalq sabitliyin gücləndirilməsi

АННОТАЦИЯ

Магистерская диссертация посвящена исследованию путей стимулирования экспорта в контексте вступления Азербайджана в ВТО. В диссертационной работе показана роль и значение Всемирной Торговой Организации в мировой экономике, также исследованы особенности внешнеторговой политики Азербайджана и правила вступления страны в эту организацию. Далее в магистерской диссертации проанализированы динамика внешнеторговых связей Азербайджана, взаимные связи с ВТО, проблемы и перспективы стимулирования экспорта в контексте вступления в ВТО, выявлены возможные потери и результаты вступления во Всемирную Торговую Организацию.

В заключительном разделе магистерской диссертации были представлены научно обоснованные рекомендации в этом направлении.

ANNOTATION

Master's thesis is devoted to the study of ways to stimulate exports in the context of Azerbaijan's accession to the WTO. In the thesis the role and importance of the World Trade Organization in the world economy is shown, the features of Azerbaijan's foreign trade policy and the rules of the country's accession to this organization are also explored. Further, the master's thesis analyzes the dynamics of Azerbaijan's foreign trade ties, reciprocal links with the WTO, problems and prospects for stimulating the exporter in the context of WTO accession, identified possible losses and results of accession to the World Trade Organization.

In the final section of the master's thesis, scientifically grounded recommendations in this direction were presented.

REFERAT

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı beynəlxalq ticarət qaydalarının işlənilib hazırlanmasında və üzv ölkələrin bu qaydalara əməl etməklə öz ticarət siyasətlərinin möhkəmlənməsində, ticarət əlaqələrinin genişlənməsində mühüm rola malikdir.

Dünya Ticarət Təşkilatı həm beynəlxalq ticarət sisteminin inkişafına təsir edir, həmçinin dünya iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə, ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının qovuşmasına imkan yaradır.

Magistr dissertasiyasının əsas məqsədi Müasir dünya iqtisadiyyatında Dünya Ticarət Təşkilatının yeri və rolunun müəyyən edilməsi, Azərbaycanın Dünya Ticarət Təşkilatı ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müasir problem və perspektivlərinin müəyyən edilməsidir.

Tədqiqatın obyektini Dünya Ticarət Təşkilatı, onun ümumi qanuna uyğunluqları təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici ölkə iqtisadçılarının əsərləri, məruzələri, nəşrləri, Beynəlxalq iqtisadi təşkilatları, Statistika Komitəsinin hesabatları təşkil edir.

Magistr dissertasiyasının praktiki əhəmiyyəti onun müddəaları, analitik bölməsinin Dünya İqtisadiyyatı, Beynəlxalq İqtisadi Münasibətləri, Xarici İqtisadi Siyasəti, Beynəlxalq Ticarət fənninin tədris edilməsində istifadə edilə bilər, həmçinin Azərbaycan ÜTT əlaqələrinin tədqiq edilməsi bu təşkilata üzv olmanın müsbət və mənfi cəhətlərini daha dərinlən dərk etməyə və ardıcıl praktiki qərarlar qəbul edilməsinə yardım edir.

Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, ədəbiyyat, nəticə və təkliflər, əlavələrdən ibarətdir.

Birinci fəsil Müasir dünya iqtisadiyyatında Ümumdünya Ticarət Təşkilatının yeri və rolunun müəyyən edilməsinə həsr edilmişdir. Bu fəsildə

beynəlxalq ticarətin liberallaşmasında ÜTT-in rolu və əhəmiyyəti göstərilir, DTT-in yaranma tarixi, funksiyaları, təşkilata daxil olma qaydaları və Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti və onun əsas xüsusiyyətləri tədqiq edilir.

Magistr dissertasiyasının ikinci fəslində Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyəti, ÜTT ilə qarşılıqlı əlaqələri, problem və perspektivləri təhlil edilir. Burada Dünya Ticarət Təşkilatına xarici iqtisadi siyasətin prioriteti kimi baxılır, Azərbaycanın Dünya Ticarət Təşkilatı ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müasir vəziyyəti və əsas nəticələri, ölkəmizin ÜTT-yə daxilolma istiqamətində mövcud olan problemlər və onların həlli yolları, mümkün nəticələr aşkar edilir.

Magistr dissertasiyasının üçüncü fəslində Azərbaycanın ÜTT-yə üzvolma prosesi və ixracın stimullaşdırılması problemləri tədqiq edilmişdir. Bu fəsildə Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması ilə bağlı mümkün itkilər və nəticələr təhlil edilmiş və ixracın stimullaşdırılması istiqamətində araşdırma aparılmışdır. Dissertasiyanın son bölməsində aparılan tədqiqat üzrə konkret elmi əsaslandırılmış tövsiyələr irəli sürülmüşdür.